

MARCELI KOSMAN

**DĚJINY
POLSKA**

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM 2011

Prac. Pol. Pevla Bočka upyň jazyk a plyn

Marcel Kosman

Brno 22. 2012r.

I. VZNIK MONARCHIE

1. BUDOVÁNÍ STÁTU

V 9. století se z početných kmenů na území dnešního polského státu vydělila dvě centra – jedno v Malopolsku, druhé na území Velkopolska. Časem by nepochybně mezi nimi došlo k válečnému střetu; než k tomu však došlo, podleho první z nich kolem roku 880 nájezdu Moravanů, kteří zároveň ovládli Slezsko. Díky tomu měli panovníci Polanů (nová dynastie vešla do historie jako Piastovci, odvozujíc svůj původ od předka Piasta), žijící v povodí řeky Varty, v okolí jezera Gopło a s kolébkou v Hnězdně, volné pole k expanzi a rozšiřování svého teritoria. V důsledku podobných výbojů zanikl i moravský stát, který si podmanili Uhři.

Stát byl nazýván podle nepřítelů četných Polanů, kteří své pojmenování postupně rozšiřovali na podmaněné sousední kmeny. Dokázali si podrobit především silnější a početnější východní sousedy, Goplany, žijící na dnešním Kujavsku. Právě se střetem s nimi je spojována báje o „králi“ Popielovi z Kruszwice na břehu jezera Gopło. Otec Měška I., zahalený legendami, ale přesto reálný, ovládl v polovině 10. století vedle zděděných území po předcích (Polané, Goplané) i Mazovsko a zemi Sandoměřskou ve východním cípu Malopolska; jeho západní část (země Vislanů) a taktéž Slezsko se nacházely v českých rukou. Další expanze Polanů směřovala na sever do východního Pomoří a pak do země Lubušské a západního Pomoří.

Základní části formujícího se státu tvořila území Velkopolska (Polonia Maior) a Malopolska (Polonia Minor). Název *Polsko* byl užíván v katolických kruzích na západě, kdežto na východě, ve sféře byzantského vlivu, dominovalo pojmenování *Lach* (na Rusi) a příbuzné *Lenkas* (na Litvě), *Lendziel* (v Uhrách), *Lechoi*, *Lechia* (Východořímská říše). V okamžiku, kdy Polsko skládající se z Velkopolska, Kujavska, Mazovska, Lubušské země a části Pomoří vstoupilo na scénu dějin, zaujímalo plochu okolo 120 tisíc km², což je 2,5krát méně než dnes (313 tis. km²). Hustota zalidnění činila zhruba pět osob na km² (počet příslušníků průměrné rodiny), což představovalo 600 tisíc obyvatel na celém území. Panovník disponoval 12 tisíci ozbrojenci, z nichž polovinu měl neustále k dispozici. Zásadní význam měly tři tisíce pěších bojovníků s pancířem a štíty, kteří tvořili posádky nejmocnějších hradů. Obyvatelé poddanských osad zajišťovali potraviny a oděvy pro sebe i knížecí úředníky.

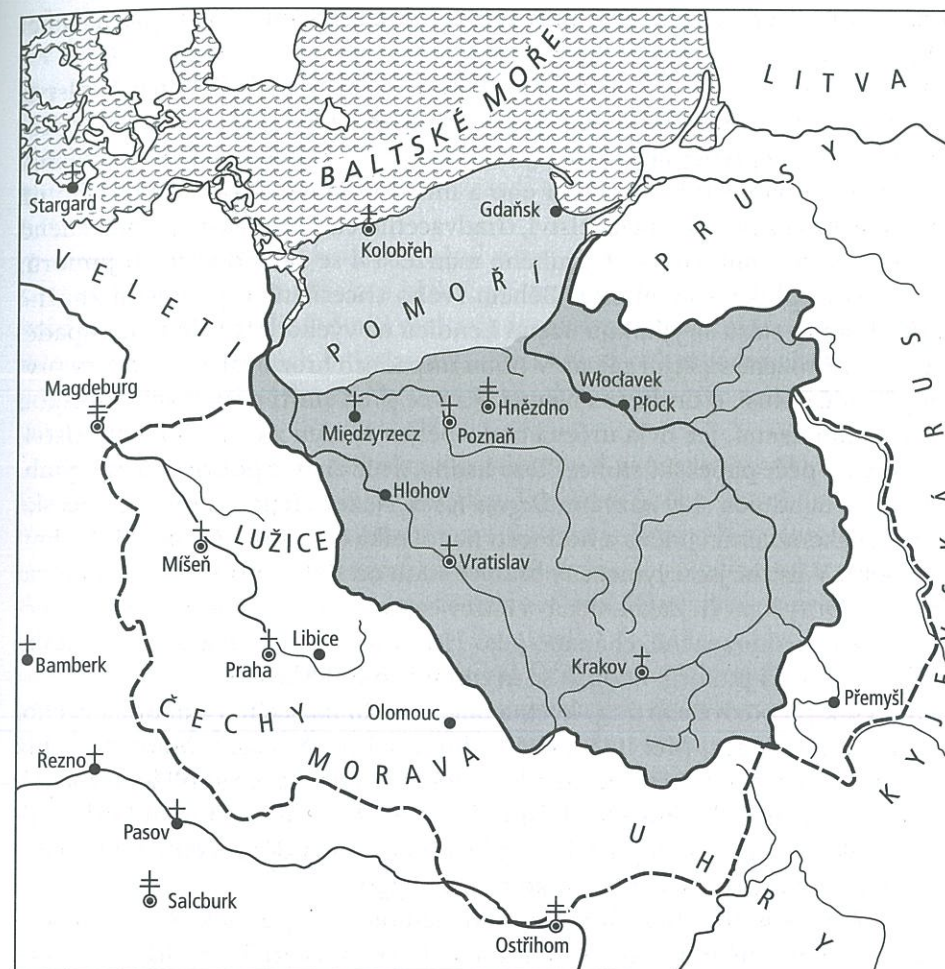
Jasnější obrysy budoucího státu jsou spojeny s událostmi na jeho západní hranici. Jakmile se totiž přiblížila k řece Odře, došlo k expanzi ze strany

římsko-německé říše i českého knížectví. Nezbytností se tehdy stalo navázání vzájemných sousedských politických a kulturních kontaktů, jejichž výsledkem bylo opuštění primitivních pohanských zvyků a přijetí křesťanství po vzoru zmíněných sousedů. Nastala možnost začlenit se do okruhu západní civilizace a zaujmout trvalé místo na mezinárodním fóru. Tento proces je spojován s osobnostmi Měška I. (kolem roku 960–992) a jeho syna Boleslava Chrabrého zvaného Veliký (992–1025), jehož nástupcem a nepříliš úspěšným pokračovatelem se stal Měšek II. (1025–1034).

Už v prvních letech vlády Měška I. došlo v souvislosti s expanzí do oblastí na dolním toku Odry k válečnému konfliktu s Němci. Tento schopný panovník, vynikající strateg a taktik, se vždy měl na pozoru, když vypukl svár mezi vládci na východním pomezí císařství. Pochopil, že nastala nejvhodnější chvíle k přijetí nové víry a zařazení se po bok evropským panovníkům. Tehdejší kronikáři totiž poznamenávají, že pohané byli předmětem opovržení, byli nazýváni „psy“ nehodnými toho, aby s nimi křesťané usedali k jednomu stolu. Když byl v roce 965 uzavřen Měškův sňatek s českou kněžnou Dobravou (Doubravkou), dcerou českého knížete Boleslava I., padlo konečné rozhodnutí. Následujícího roku přijal Měšek křest, není však jisté, kde se tento akt uskutečnil. V roce 967 se ze svazku narodil syn, jenž dostal při křtu jméno Boleslav po dědovi a strýci z přemyslovské dynastie. Společně s kněžnou dorazili i první křesťanští duchovní, kteří zahájili misi mezi Měškovými poddanými. Vedl je Jordan, misijní biskup, který spravoval svůj úřad na neustále se rozšiřujícím území Měškova státu, aniž by zde již fungovala církevní organizace.

Spojenectví s Čechy proti dosud s nimi spřáteleným Veletům napomohlo Měškovi úspěšně vést výboje v západní části Pomoří. S vojenskou podporou spojence byl dobyt mocný hrad Volin a s konečnou platností poražen dobrodružný německý velmož Wichman, který působil potíže samotnému císaři Otovi I. Není pochyb o tom, že spolupráce ve zbrani mohla být realizována teprve v okamžiku, kdy vládce Polanů přijal křest. Podle kronikáře Widukinda byl dokonce císařovým přítelem. Pomáhal mu během konfliktu s Velety, platil tribut z Lubušské země, rozkládající se na dolním toku Varty při jejím ústí do Odry. Když však došlo k vítěznému střetnutí knížete s markrabětem Ododem u Cedyně (972), německý panovník Měška obvinil z porušení míru a přikázal mu, aby do Quedlinburgu poslal svého sedmiletého syna Boleslava jako rukojmí.

Krátce nato císař zemřel (973) a Měšek se obratně vmísil do sporu německých feudálů o nástupnictví, jež připadlo císařovu synu Otovi II. (973–983). Polský panovník se, podobně jako jeho přemyslovský švagr Boleslav II., přidal na stranu konkurenta Jindřicha Bavorského, ten však boj o říšský trůn prohrál. Důsledky pak společně nesli oba jeho slovanští partneři. Po smrti Dobravy (977) se Měšek ještě pevněji spojil s Němci. Oženil se s Odou, dcerou markraběte Ditricha, jeptiškou v klášteře v Kalbe. Úzce teď spolupracoval s Otou II. Pomáhal mu v boji s domácími nepřáteli (naopak český panovník Boleslav II. znovu podpořil Jindřicha Bavorského) a účastnil se výprav proti Veletům. Prvorozeneho syna oženil s dcerou míšeňského markraběte. Po smrti misijního biskupa

Polsko kolem roku 1000

Legenda:

- hranice Polska kolem roku 992
- - - největší rozpětí výbojů Boleslava I. Chrabrého
- hrady a sídla
- ⊕ arcibiskupství
- + biskupství

24 Jordana v roce 984 zaujal jeho místo opat z Memlebenu Unger, přicházející z Durynska.

Přátelské vztahy mezi Hnězdnem a Prahou se záhy změnil v nepřátelství, jehož příčiny je nutno vidět v konkurenčním boji o vliv na slovanských teritoriích. Obě strany především usilovaly o ovládnutí Malopolska a Slezska. Měšek jejich území opanoval kolem roku 990 a ihned v Krakově zanechal svého již dospělého syna z prvního manželství, třiatřicetiletého Boleslava, připraveného vládnout svěřenému území. Z druhého manželství se záhy dočkal tři juniorů: Měška, Svatopluka a Lamberta. Během svého třicetiletého panování značně rozšířil hranice státu s výjimkou území Lendiců na východě a Veletů na západě, o něž měl přirozeně stěžejní zájem. V obou případech hrozil válečný střet – v prvním případě s Rusí, v druhém s Němci. Krátce před smrtí předal velkopolskou část státního území, jež byla určena nedospělým synům z druhého manželství, formálně do péče papežské stolice. Tato listina, z níž známe pouze stručný výtah, byla podle úvodních slov nazvána *Dagome iudex*. Název zřejmě vznikl v papežské kanceláři zkomolením jména a hodnosti panovníka (*Ego Mesco dux* neboli Já, kníže Měšek). V listině jsou vymezeny hranice státu od Baltu, Prus, Rusi, Krakova, Moravy a Odry k moři. Zaznamenává název centra – Schinesghe, což je všeobecně, i když ne jednoznačně, chápáno jako Hnězdno. Vyjmenovává vedle Měška a Ody i dva ze tří juniorů, naopak se nezmiňuje o Boleslavovi.

Ten však po otcově smrti 25. května 992 vypudil macechu i s dětmi a zachoval tak jednotu státu. Měl už vlastní rodinu, byl po Němce a Maďarce, s níž měl syna Bezpryma, potřetí ženat s Emnildou († 1017), dcerou blíže neznámého západoslovanského knížete Dobromíra. Toto spojení se na rozdíl od předchozích ukázalo jako trvalejší, jeho naplněním bylo pět dětí, včetně budoucího panovníka Měška II. (narozeneho kolem roku 990).

Boleslav I. Chrabrý (992–1025) si vytyčil ambiciózní politický program, který se mu do značné míry podařilo uskutečnit: osamostatněním církve a vybudováním vlastní metropole posílil totiž panovnické postavení Piastovců, upevnil postavení Polska v Evropě a na konci svého třicetiletého panování se mu podařilo získat i královskou korunu. Těmito nepochybnými úspěchy, byť, jak se později ukázalo, přechodnými, předstihl Přemyslovce. Mohl jich dosáhnout především díky pevným základům, jež vybudoval otec, zakladatel polského státu. Pokračoval v Měškově politice spolupráce s Otou III., bojoval po jeho boku s Velety a Obodrity a organizoval obranu proti vpádům z nitra Rusi. Není se tedy co divit, že využil lákavé konjunktury a brzy začal usilovat o královskou korunu. Císař mu byl nakloněn a vyjádřil své sympatie během pouti do Hnězdna k hrobu sv. Vojtěcha v roce 1000. Nazval jej spojencem a přítelem a vyjádřil souhlas s vybudováním hnězdenské metropole.

Podle názoru kronikáře Galla Anonyma byl tehdy posazen na královský trůn. Nebylo to však tak jednoduché, i když podle mínění většiny badatelů je to nesporný fakt. Povýšení opravdu nepodléhalo pochybnostem, ačkoli Otův postoj velice pobouřil německého kronikáře a míšeňského biskupa Dětmara. Korunovace se skládala ze dvou aktů – vložení koruny na hlavu (to mohl učinit císař) a pomazání oleji (zde bylo zapotřebí papežova souhlasu a mohl je

uskutečnit pouze biskup, zpravidla metropolita). Ota však záhy náhle zemřel a v Německu získali moc nepřátelé Boleslava Chrabrého, kterému se v souvislosti se smrtí papeže Silvestra II. také nedostávalo podpory v Římě. Nadešel čas dlouhodobých střetů mezi bývalými spojenci, které s přestávkami trvaly téměř sedmáct let (1002–1018). Na královském trůně v Cáchách, což bylo místo korunovace německých panovníků, zasedl tehdy Jindřich II., dosavadní kníže bavorský.

Počátkem konfliktu, jenž se změnil v boj o německý trůn, se stalo Boleslavovo obsazení Lužic a Milska s Míšní; při této příležitosti musel Boleslav složit hold německému králi. Odmítl však učinit totéž po obsazení Čech, kde nejprve intervenoval ve prospěch Boleslava III. Ryšavého a pak se sám pokusil zaujmout jeho místo na trůně v Praze. Na obzoru se tak rýsovala vize velkého západoslovanského státu.

Jindřich II. pochopil Boleslavovo odmítnutí uznat jeho svrchovanost nad Čechami jako důvod k vypovězení války. V jejím průběhu musel Boleslav opustit Prahu, v níž usadil mladšího bratra Boleslava Ryšavého – Jaromíra, předtím vypuzeného z Čech. Zároveň obsadil Budyšín. V polovině roku 1005 vytáhl do Polska a dostal se až k Poznani, druhému – vedle Hnězdna – sídelnímu městu a mocné pevnosti panovníků Polanů. První válka skončila, vzhledem k vyčerpání obou stran, kompromisem (kronikář Dětmar poznamenal: *špatným mírem*) – pro Jindřicha zdecimováním vítězného vojska a pro Boleslava ztrátou (s výjimkou Moravy) dobytých území, o něž se vlastně spor vedl.

Syn Měška a Dobravy však nesložil zbraně a připravoval se k další válce. Uzavřel dohodu s Rusí, svou dceru provdal za syna kyjevského knížete Svatopluka a získal nové spojence v Sasku. Ve Skandinávii, kam vysílal mise k pohánům a neofytům, byla jeho sestra Svatoslava nejprve ženou švédského krále Erika a po jeho smrti (995) dánského krále Svena I. S myšlenkou posílení svého vlivu v západním Pomoří se snažil získat Velety k společnému postupu proti Němcům. Ti se cítili ohroženi a spojenectví vypověděli.

Boleslav bleskurychle zareagoval a sám obsadil Lužici i s Budyšínem. Jindřich II. vyměnil na postu míšeňského markraběte věrolomného Guncelina věrným Hermanem, shodou okolností zetěm hnězdenského panovníka Polanů, a v roce 1010 zorganizoval velkou výpravu do Čech, v níž byli hojně zastoupeni Češi a Sasové. Při té příležitosti byl Jaromír na českém trůně nahrazen Oldřichem, k němuž měl Boleslav větší důvěru. Výpravy se však Jindřich osobně nezúčastnil, protože se vydal na císařskou korunovaci do Říma. Tažení do Čech nebylo úspěšné, podobně jako následující výprava v roce 1012, v jejímž čele stál magdeburský arcibiskup Walterd. Výprava dospěla pouze k Labi. Během jednání – tentokrát v Magdeburku a Merseburku – se obě strany znovu pokusily o smír. Tentokrát to bylo za jiných podmínek než před osmi lety, kdy se jednalo v hloubi Polska nedaleko Hnězdna. Válka koneckonců nevedla k žádným změnám, mír v roce 1013 jen potvrdil dosavadní stav – Lužice i Milsko zůstaly v Boleslavově držení jako říšská léna a oba panovníci si vzájemně přislíbili vojenskou podporu (300 bojovníků) v případě konfliktu s jinými protivníky. Mír byl za jejich účasti v Merseburku slavnostně stvrzen a pro jistotu byla vyměněna

rukojmí. Vzájemná přízeň byla upevněna též sňatkem pětadvacetiletého Boleslava syna Měška II. s Rychenzou, dcerou rýnského palatina Ezona. Následník polského trůnu se tak ocitl v prostředí říšských knížat a za této situace složil hold římsko-německému panovníkovi.

Boleslav I. však chápal mír jako taktický manévr – sám se s německou podporou vydal na – nakonec neúspěšnou – výpravu do Kyjeva, místo aby vojensky podpořil Jindřicha II. během cesty na císařskou korunovaci do Říma. Obratný taktik nejenže navazoval kontakty s Jindřichovými protivníky za vzdálenými Alpami, ale pokoušel se – ovšem bez úspěchu – získat ke společnému odporu i českého knížete Oldřicha. Temné mraky se stahovaly stále víc a císař po návratu z Itálie rozpoutal novou válku, do níž se mu podařilo vmanévrovat i západoslovanské kmeny pohanských Luticů. Na počátku srpna roku 1015 překročil Odru, avšak zde jeho úspěchy skončily: Boleslav v součinnosti se synem Měškem se včas stihl připravit k obraně a ve Slezsku přinutil Oldřicha, podporovaného bavorskými šiky, k ústupu. Systematické pronásledování způsobilo, že se císař vrátil domů s velkými ztrátami, Boleslav I. jej totiž sledoval až daleko k Labi. V následujícím roce sice došlo k přerušení válek, ale Jindřich II. zahájil diplomatickou kampaň a pokoušel se proti protivníkovi získat spojence na Rusi a zajistit si jejich podporu v obnovené válce. Byl to v tisíciletých dějinách první pokus o společný postup západního a východního souseda proti Polsku.

Roku 1017 napadl kyjevský kníže Jaroslav Moudrý bez většího úspěchu Brest nad Bugem. Bylo to v okamžiku, kdy se u Magdeburku shromáždila silná německá armáda, podporovaná Lutici a českým knížetem Oldřichem, jehož část vojska zadržel ve Slezsku Měšek. Vpád skončil u pevnosti Němčí, jež hrdinně vzdorovala třítýdennímu obležení. Po více než patnácti letech, během nichž Boleslav prokázal svůj strategický talent (dokázal se vyhýbat velkým bitvám, napadal nepřátele ze všech stran, osnoval léčky, dobře organizoval obrany pevností) a umění diplomacie, došlo konečně na počátku roku 1018 v Budyšině k uzavření míru – *nikoli takového, jaký měl být, ale takového, jaký mohl být tehdy uzavřen*, napsal sarkasticky Dětmar. Boleslav si totiž podržel Lužici i Milsko, možná dokonce bezlenního závazku. Aby posílil své postavení, oženil se po smrti Emnildy počtvrté, a to s Němkou, která se honosila tímtež jménem jako jeho macecha: Oda. Byla sestrou Boleslavova zetě Hermana, míšeňského markraběte.

Boleslav Chrabrý ještě téhož roku v létě bez okolků vytáhl s německými a uherskými posilami (z druhé strany mu pomáhali kočovní Pečeněhové) na Kyjev, kde trval konflikt mezi syny knížete Vladimíra Velikého. Do vlasti se po roce vrátil s velkým lupem, jež získal v centru kyjevského státu. K Polsku připojil území zvané Červeňské hrady, zejména Červeň a Přemyšl. Po jeho odchodu však Kyjev znovu a natrvalo opanoval kníže Jaroslav Moudrý.

Kyjevská výprava, i když nepřinesla trvalé změny, zajistila Boleslavovi v tehdejší Evropě věhlas a u potomků nehynoucí slávu. Jejím výrazem se stala legenda o „Zubatci“ (polsky „Szczerbiec“) – v budoucnu korunovačním meči polských králů. Jím měl udeřit na jednu z kyjevských bran, která však ve skutečnosti tehdy ještě neexistovala, a přitom vylámat ostří (odtud název). Vítězný panovník ozdobil své dlouhé panování královskou korunovaci v květnu roku 1025, jež se se

souhlasem papeže konala v Hnězdně krátce po smrti císaře Jindřicha II. O dva měsíce později Boleslav Chrabrý ve věku padesáti osmi let zemřel.

Novodobí historici upozornili na federativní charakter raných slovanských státních útvarů, jež podle vzoru římsko-německé říše nazývali – říší velkomoravskou, říší Přemyslovců nebo říší Piastovců. Boleslav Chrabrý měl v tomto prostoru dalekosáhlé plány: o dobytí Kyjeva informoval císaře Jindřicha II. a poslal mu bohaté dary; o svém úspěchu též zpravil Bazila II. Bulharobijce, jemuž nabízel své přátelství, avšak zároveň vyhrožoval válkou v případě, že by se tento panovník vměšoval do záležitostí na Rusi, kterou pokládal za sféru piastovských vlivů.

2. CHRISTIANIZACE ZEMĚ

Rozhodnutí o opuštění starých pohanských zvyků, pokud k němu nedošlo nucenou christianizací zvnějšku, bylo riskantní – muselo být přijato ve vhodnou chvíli, ale i tak bylo nutno počítat s vnitřním odporem. Mohlo k němu dojít okamžitě nebo až po jisté době, přičemž opozice vyplývala z odstředivých tendencí vůči centralizaci vládní moci nebo z taktických chyb iniciátorů věroučných změn. Ohrožení vycházelo jednak z odporu zastánců starých pořádků, jako tomu bylo na Rusi ještě v obdobích následujících po přijetí křtu („věštcí“ neboli pohanští kněží popouzeli obyvatelstvo proti nové víře a dokonce veřejně organizovali vzpoury), nebo z neadekvátních, příliš tvrdých metod obracení na víru. Tak už v polovině prvního tisíciletí našeho letopočtu zkušený a moudrý papež Řehoř I. Veliký (590–604), jeden ze čtyř předních církevních otců, vydal instrukci pro řádové bratry provádějící misijní činnost na Britských ostrovech, aby neničili stará kultovní místa, ale obratně z nich vytvářeli křesťanská centra, na něž by si místní obyvatelstvo časem zvyklo a přirozeně je akceptovalo. Pokud existují nějaké pochybnosti týkající se tohoto dokumentu, pak je jisté, že přetrval v paměti pokolení jako doklad o doporučeních rozvázného nástupce sv. Petra. Nabádal k soudnosti realisticky myslící misionáře a střízlivě uvažující panovníky. Když došlo na počátku 15. století k christianizaci Litvy (viz podrobněji v II. části), velkokníže Vitold se zbavil horlivého duchovního, který nechal vykácet pohanské háje jako sídla bohů a tím téměř vyvolal vzpouru obyvatelstva.

Neznáme podrobnosti spojené s christianizací polských zemí, můžeme jen spřádat domněnky týkající se místa a přesného data přijetí první svátosti Měškem, stejně jako jeho nového jména, pokud je ovšem vůbec získal. Nová víra přicházela z jihu – od východu z Byzance (christianizace Moravy v roce 863) a o něco později ze západu (z katolického Bavorska a Porýní). Není vyloučeno, že slovanský obřad dorazil do Polska ve druhé polovině 9. století, proto o tisíc let později byla snaha oslavovat milénium prvního křtu v Polsku. Tato hypotéza je však křehká, nemá totiž žádnou oporu v pramenech. Podobně je třeba odmítnout verzi, že Měšek v obavách z možného ozbrojeného vpádu přijal novou víru z Německa. Už polská církevní terminologie vykazuje výrazné české vlivy, jež rozhodně dominují nad jinými (více než 77 % výrazů, těch ostatních celkově

necelých 23 %), a jednoznačně potvrzuje svědectví letopisů a kronik o přijetí nového vyznání z Prahy.

Ovládnutí země novou věroukou nebylo však rychlé, koexistence se starými zvyky přetrvávala celá staletí. V roce 968 získal kaplan z družiny české kněžny, benediktin patrně irskoskotského původu jménem Jordan (zemřel roku 984), který předtím pobýval v klášteře v Řezně, biskupské svěcení. Stal se misijním biskupem v celé Měškově říši, jejíž rozsah se během jeho panování zvětšil dvojnásobně. Pomáhalo mu přitom několik dalších duchovních, kteří současně zastávali úřední funkce při panovnickém dvoře (sepisovali první listiny a mohli být používáni při diplomatických jednáních). Křtili osoby v nejbližším okolí panovníka, hodnostáře a družiníky. Po jisté době se objevili první mniši, kteří založili klášter, ale krátce nato (v roce 1003) zemřeli mučednickou smrtí rukou pohanů či snad jen obyčejných lupičů.

K vytvoření trvalé církevní organizace (metropole, jejích sufragánií v podobě diecézí a také klášterů) došlo až v 11. století. V té době byly v lokálních vládních centrech zakládány kostely a v souvislosti s tím se do poloviny 13. století rozvíjela farní síť. Její stabilizace však trvala dlouho a byla provázána obtížemi. Opatrný Měšek I. nezměnil po Jordanově smrti statut dvorního biskupa a za jeho nástupce stanovil Němce Ungera. Až Boleslav Chrabrý mistrovsky využil politické situace ke změnám. Když totiž k jeho dvoru přibyl na počátku roku 997 z Čech na základě konfliktu s Přemyslovci vyhnaný pražský biskup Vojtěch z rodu Slavníkovců, pověřil jej misijní činností mezi pohanskými Prusy. Tam se také 23. dubna 997 dočkal z pohanských rukou smrti. Panovník se okamžitě rozhodl využít vhodné příležitosti a vybudovat vlastní metropoli, jež by byla nezávislá na německých arcibiskupstvích.

V čem spočívala ona vhodnost situace? Zaprvé získal vlastního mučedníka jako patrona pro metropolitní katedrálu v sídelním městě Hnězdně. Zadruhé mohl počítat s podporou papeže i císaře, protože oba, jak Ota III., tak Silvestr II., byli mučedníkovi přátelé. Proto okamžitě vykoupil Vojtěchovy ostatky – ceněné jako vzácné relikvie – z pruských rukou, zřejmě je vyvážil zlatem, a zahájil v Římě jednání o mučedníkově svatořečení; to se zakrátko uskutečnilo, protože už koncem roku 999 vystupuje bratr zemřelého a svědek jeho smrti Radim-Gaudencius v jedné listině jako arcibiskup (metropole) sv. Vojtěcha (*archiepiscopus sancti Adalberti*). Byl už v té době vysvěcen a rozhodnutí o vytvoření polské církevní organizace tedy muselo padnout o několik měsíců dříve. Dalším krokem bylo ustanovení jeho podřízených a zároveň ordinářů diecézí, jež vznikly v Krakově, Vratislavi, Kolobřehu (zde neměla dlouhého trvání) a Poznani. Zásadní rozhodnutí padla 10. března 1000 během císařovy pouti ke hrobu sv. Vojtěcha v Hnězdně. Setkání panovníků za účasti papežského legáta kardinála Roberta mělo charakter církevní synody, avšak do historie vešlo jako setkání císaře Oty III. a Boleslava Chrabrého. Rozhodnutí vycházela z církevního práva a byla uvedena v život. S protestem vystoupil jen opominutím uražený misijní biskup Unger, který byl uchlácholen jmenováním do hodnosti poznaňského biskupa, čímž bylo Velkopolsko – na rozdíl od jiných částí Polska – rozděleno do dvou diecézí. Ungerovi byla ponechána doživotní exempce čili bezprostřední

podřízení Římu, ale on sám, byť přinucen okolnostmi, totiž uvězněním během cesty po německém území, se o několik let později podřídil jako sufragán Magdeburku. Boleslav měl tedy dobré důvody, když mu znemožnil vzestup na místo polského metropolity.

Smrt vítězícího krále na jaře roku 1025 velmi citelně zasáhla tehdejší polskou společnost. Kronikář Gallus Anonymus s dojetím vzpomíná na dobu úspěchů, dosažených s pomocí bojovníků *znalých boje a řemesla válečného*, jichž měl Boleslav Chrabrý téměř 17 tisíc (3900 těžkooděnců a 13 tisíc lehkooděnců) a kteří byli rozmístěni v hlavních opěrných bodech široce chápaného Velkopolska – v Poznani, Hnězdně, Włocławku a Gieczu. Dá se předpokládat, že oni v první řadě – po nejbližších osobách z panovníkova okolí – dosáhli svátosti křtu, již se poté dostávalo velmožům. Tato vrstva se postupně formovala a sílila v dalších staletích, zejména v období feudální roztržičnosti.

3. PRVNÍ KRIZE POLSKÉHO STÁTU

Měšek II. přesídlil po otcově smrti z Krakova do Velkopolska a okamžitě se dal korunovat. Musel počítat s útoky ze strany bratrů – staršího Bezpryma, syna uherské šlechtičny, kterého Boleslav vydědil a poslal do kláštera, a mladšího Oty. První hledal oporu na Rusi, druhý v římsko-německé říši.

Nad hlavou nového panovníka se začaly stahovat mraky. Musel se totiž potýkat s projevy přehnaného vnějšího expanzionismu a vnitřního centralismu, jež vyvolávaly nespokojenost poddaných. Aby předešel útoku ze strany sousedů, vtrhl – využívaje vnitřních rozporů v římsko-německé říši – v roce 1028 do Saska a poplenil je. Následujícího roku odrazil odvetnou výpravu císaře Konráda II. a v dalším roce jej napadl společně s uherským králem Štěpánem. Tím však jeho úspěchy skončily, neboť císař se proti Polsku spojil s kyjevským knížetem Jaroslavem Moudrým, jemuž se podařilo obsadit hraniční Červeňské hrady. Získal podporu i u sousedů v Čechách, kteří využili obtížné situace nedávno ještě mocného piastovského souseda a opanovali Moravu. V září roku 1031 ovládli Lužici Němci a v nepřátelském táboře se ocitli Bezprym a Ota. Rychenza společně se synem Kazimírem opustila zemi a vzala s sebou i korunovační klenoty. Osamělý Měšek hledal azyl v Čechách. Možná mezi nimi došlo k manželské krizi, pokud je pravdou, že už dříve ženu opustil a žil s blíže nám neznámou konkubínou. Nedostalo se mu však očekávané pomoci, protože ani přemyslovská knížata neměla důvod projevovat vděčnost komukoliv z korunovaných Piastovců.

Během vnitřních sporů v roce 1032 přišel Měšek o trůn, na nějž dosedl Bezprym, avšak ne na dlouho. Zaskočil totiž poddané *nevídanou do té doby krutostí* a po několika málo měsících panování byl zavražděn spiklenci, nepochybně na popud třetího z bratrů – Oty. V té době se Měšek II. vrátil a pokusil se v zemi zmítané pozůstatky pohanství nastolit pořádek. Určitě se mu před nenadálou smrtí v roce 1034 podařilo znovu sjednotit tři hlavní části Polska – Velkopolsko, Slezsko a Malopolsko. Nástupcem na trůnu se stal už dvacetiletý Kazimír, syn Měška a Rychenzy, který s matkou přebýval v Německu. Potomci mu nadělili

přídomek *Mnich* (na základě údajného předurčení k životu v klášteře), avšak do historie se zapsal jiným přívlastkem – *Obnovitel*.

Zasloužil si jej nejenom díky nepochybným osobním úspěchům, ale také z příčin objektivních. Státní organizace, již vytvořil Měšek I., byla už natolik silná, že se dokázala šedesát let po přistoupení tohoto vládce ke křesťanství vymanit z vnitřní krize a získat dostatečné množství významných stoupenců. V průběhu více než půlstoletí se tak původní obyvatelé přesvědčili o výhodách vyplývajících ze scelení státu, především v případě neustálého nebezpečí vnějších nájezdů. Stálé vojsko plnilo dvojí funkci. Jednak během vojenských tažení, která často zabírala třetinu roku (v ní docházelo během pouhých šesti týdnů letního období k bitvám), jednak ve zbývajícím, dvojnásobně dlouhém období dbalo o vnitřní pořádek, budovalo strážní hrady a udržovalo je ve stavu pohotovosti k obraně před nepřáteli. Vojsko bylo udržováno z kořisti nebo z výnosu dávek v naturáliích (sůl, kožešiny, med apod.) poskytovaných porobenými slabšími sousedy.

Zároveň se založením státu došlo i ke změnám v systému financování – do panovníkových rukou plynuly stále dávky a byla zavedena povinnost starat se o zaopatření jeho samého i družiny během putování zemí. Další povinností byly tzv. komunikační služby pro panovníka a jeho dvůr, ale především pro vojsko během válečného tažení. S obranou státu byla spojována povinnost budování (nebo opravy po nájezdech nepřítele) strážných hradů, mostů a cest, včetně jejich udržování v dobrém stavu. Panovník si vyhrazoval právo razit mince, jež se stále více uplatňovaly jako platidlo. Jeho jménem byla ve správních centrech státu vybírána cla a mýta.

Postupně také zanikaly hranice mezi kmeny v souvislosti s formováním vnějších hranic státu, i když se jednalo o dlouhodobou záležitost. Centrem lokální správy byl hrad, který tvořil střed okruhu později nazývaného kastelání; průměrně zaujímal 2–2,5 tis. km². Ve Velkopolsku se jich do konce 12. století uvádí dvacet a v souvislosti s rozvíjejícím se osídlením přibývaly další. K nejstarším – z doby před panováním Měška I. – patří Giecz, Hnězdno, Kališ, Krosno, Lubusz, Międzyrzecz, Santok, Krušvice, Łęczyce a Sieradz. Poznaň je mladší, ale brzy se dostala na přední místo jako centrum vlády a spolehlivé obrany. Starším rodným listem se mohou pochlubit Opolí a Vratislav, rozvoj Krakova jako nejdůležitějšího hradu v Malopolsku započal za českého panování v polovině 10. století.

Hrad spravovaný kastelánem představoval lokální vojenské, administrativní a po christianizaci i církevní centrum, kde se za účasti panovníka nebo jeho zástupců odbývaly soudy. Zde byly také zakládány první farnosti. Primát nade všemi lokalitami měla obě sídelní centra – ve Velkopolsku Hnězdno (kromě něho i Poznaň) a v Malopolsku Krakov. U panovníkova dvora a také v sídle následníka trůnu přebývala šlechta, s níž a se širším okruhem spolupracovníků se panovník setkával a při té příležitosti je zval k hostinám; osobně se též zabýval soudy. Byl ručitelem vnitřního pořádku a jeho pozitivní vliv bylo možno zaznamenat během nepokojů v zemi za vlády Měška II. a po jeho smrti. V okolí panovníka se také poměrně rychle začala formovat vrstva velmožů, kteří jako

ocenění za své služby získávali majetek; to znamenalo počátek velké pozemkové držby. Místo bývalého a dost chaotického osídlování se začala prosazovat plánovitá kolonizace, zrod venkovských osad. Kolem hradů vznikala podhradí, z nichž časem vyrostla města, kde se usazovali řemeslníci a kupci a kde byly organizovány trhy.

V souvislosti se vznikem státu došlo k výrazným změnám v ekonomickém a společenském životě, jež probíhaly klidněji než v sousedních Čechách, kde byly dávné svobody za vlády Přemyslovců rázně omezeny ve prospěch silné centrální moci, přičemž čeští panovníci využili rivality mezi kmenovými stařešiny. Vnitřní krize, k níž došlo v Polsku na počátku druhé čtvrtiny 11. století, byla poměrně rychle zažehnána, protože opoziční síly nezískaly odpovídající společenskou podporu. Země měla za sebou přijetí nového náboženství a s ním spojených rituálů stejně jako právních forem (zavedení listiny k potvrzení rozhodnutí a výroku). Církev ovšem s christianizací obyvatelstva teprve začínala. Byly vybudovány trvalé základy nové církevní organizace díky metropoli a diecézím, které jí byly podřízeny. Budovány byly dvorské kaple a kostely. Podle vzoru byzantské architektury, která už dříve zdomácněla v Čechách, byly postaveny svatyně ve tvaru rotundy jako chrám Nejsvětější Panny Marie na krakovském Wawelu. Na jihu Polska se dodnes zachovala rotunda v Těšíně. Po celé zemi vznikaly podobné modlitebny. Postupně byly vybavovány knihami a liturgickým náčiním, při nejvýznamnějších svatyních existovaly řeholní komunity. Započalo se s tvorbou vlastních análů, jež představovaly pokračování zápisů dovezených ze západu a zaznamenávajících nejdůležitější události, počínaje nejstaršími (kolem roku 965 a 966) o příchodu kněžny Dobravy z Prahy a křtu knížete Měška. Byla zaznamenávána data narození členů panovnického rodu, například v roce 1016 narození Kazimíra, a také jiné údaje spjaté s jejich životem.

K interním problémům se přiřadil i velmi bolestný vpád z vnějšku. Byl to v roce 1038 český kníže Břetislav I., který krutě zpustošil zemi až po panovnická sídla ve Velkopolsku, zanechal po sobě rozvaliny piastovských svatyní a sídel a z vydrancovaného Hnězdna odvezl do Prahy cennosti, anály a také poklad nejcennější – relikvie sv. Vojtěcha, které byly slavnostně uloženy v katedrále na Pražském hradě.

Byly to nepochybně nedozírné ztráty. O možnostech země však rozhodovalo tempo, jakým se pozvedala z ruin. Ne celá a nikoli rychle. Hnězdenká arcikatedrála se na dlouhá desetiletí – jak obrazně sděluje kronikář – stala sídlem divoké zvěře, dokud v ní zase nezazněly modlitby.

4. V REŽII OBNOVITELE

Polský stát dosáhl svých přirozených hranic (na východě i západě řeky Odra a Bug, na severu a jihu moře a hory) na sklonku panování Měška I. Územní zisky z doby panování Boleslava Chrabrého (Čechy, Morava a další země jiho- a západoslovanské a už dříve ztracené Pomoří) se ukázaly jako nejisté a po smrti tohoto panovníka došlo k jejich ztrátě.

Po smrti Měška II. v roce 1034 se panovníkem podle mínění některých badatelů stal tajemný Boleslav zvaný Zapomenutý. Tato verze, která má svůj původ v Kronice velkopolské, vzniklé o několik století později, je však spíše historickou legendou. Faktem zůstává, že se vlády ujal tehdy osmnáctiletý Kazimír, jenž se nedokázal vymanit ze silného vlivu ambiciózní matky – Rychenzy. Polští velmoži ji donutili znovu opustit Polsko a pokoušeli se o totéž i v případě jejího syna. Avšak separatistické tendence lokálních knížat v různých částech země (nazývané lidovým povstáním, jehož centrum se nalézalo na Mazovsku) musely – zvláště tváří v tvář Břetislavovu vpádu – ustoupit společnému zájmu státu. Kazimír I. se stal garantem jeho vnitřní i vnější stability. S podporou nového římsko-německého krále Jindřicha III. a s pomocí 500 německých rytířů začal v letech 1039–1041 postupně dobývat ztracené hrady a území, odrazil Břetislavův vpád a uzavřel spojenectví s Jaroslavem Moudrým, jež posílil sňatkem s jeho dcerou Marií Dobroněhou. Při té příležitosti daroval svobodu osmi stům zajatců z roku 1018, kteří padli do polských rukou během tažení do Kyjeva. Po ovládnutí země si v důsledku vyplnění Velkopolska a jeho nejvýznamnějších opěrných bodů – Hnězdna a Poznaň – zvolil za své hlavní sídlo malopolský Krakov.

Díky společné výpravě s tchánem nastolil v roce 1047 mír na Mazovsku a zároveň ovládl Pomoří. Císař Jindřich III., jenž se obával vzrůstu moci kteréhokoliv ze slovanských panovníků, zachoval vládu nad Slezskem poraženému Břetislavovi I. Po určité době (1054) připadlo Polsku, ale za cenu ročního tributu (500 hřiven stříbra a 30 hřiven zlata), placeného ve prospěch českého státu. Přestože měl Kazimír v Říši hodně příznivců, nepřicházela jeho královská korunovace vůbec v úvahu. Kníže byl realista a poučen nedávnou minulostí nepodnikal riskantní kroky. Soustředil se na zvelebení země po ničivých nájezdech, zvláště na upevnění křesťanství a obranu církve před útoky magdeburského arcibiskupa, který chtěl z historické scény odstranit zničenou hnězdenskou metropoli. Určitě v té době došlo k založení benediktinských opatství v Mogilně, Lubině a Týnci u Krakova. Ve starých hradech začali znovu pracovat panovníkovi úředníci, lidé často noví a věrně mu sloužící na rozdíl od „starých“ velmožů.

Kazimír I., zkušený politik a předvídatý panovník, sehrál podobnou roli jako jeho praděd Měšek I. Měl však na posílení státu málo času, neboť koncem roku 1058, dosáhnuv dvaatřiceti let, zemřel. Zanechal stát prvorozenému synovi, osmnáctiletému Boleslavovi, v dobrém stavu. Ostatní děti ze svazku s Dobroněhou byli rovněž synové – Vladislav Heřman, Měšek a Ota. Dva posledně jmenovaní se do historie trvale nezapsali. První se jí mihl bez přídomku jako bezkrevná postava. Zato nejstarší, Boleslav II., se honosil přídomky – současníci jej nazývali *štedrým*, *bojovným*, *smělým*, až ve 14. století zvítězilo dvojznačné *efferus*, což v latině označuje hrozného, ale také *vzteklého*, *šileného*. Postupem doby negativní hodnocení tohoto vládce, účastníka prvního velkého konfliktu mezi tiárou a korunou, sílilo.

Boleslav II. Smělý rychle zmizel z historické scény, aniž se dožil věku svého otce. Doba jeho panování připadá na léta 1058–1079, kdy se v aréně evropské politiky rozhořel boj o investituru (spor mezi papežstvím a císařstvím o ustanovování biskupů a tedy i spravování církevního majetku a závislost na světské

moci), za čímž je třeba vidět snahu Apoštolské stolice o supremaci v křesťanském světě. Symbolem těchto tendencí se stali na jedné straně Řehoř VII. Hildebrant (1073–1085) a na druhé Jindřich IV. (1056–1106). Oba spojovalo slovo *Canossa* – jméno zámku, u jehož bran se císař v roce 1077 pokořil papeži, byť jen nakrátko, aby nakonec svého soupeře porazil. Než se tak stalo, polský kníže, stojící na straně Apoštolské stolice, dosáhl svého a po létech získal královský titul. Korunovace se odbyvala v roce 1076 v opravené hnězdenské metropolitní katedrále. Určitě nikdo nepředpokládal, že o tři roky později dojde ke katastrofě. Období triumfu ambiciózního vladaře, třetího korunovaného v průběhu půlstoletí, bylo totiž krátké. Vládl pevnou rukou i Mazovsku, které jeho jménem spravoval mladší bratr. Rok po korunovaci dopomohl na uherický trůn Ladislavovi, synovi Bély I., dobře známému v Polsku. Ne všem byly však úspěchy polského krále po vůli.

Kdo byl nespokojen se znovunastolením monarchie? Odpůrců bylo mnoho, především vlastní příbuzní (v případě dědictví trůnu měli přednost jeho potomci, stát byl nedělitelný, omezený zůstal význam místních knížat), ale také sílící světská velmoži a biskupové.

Boleslav II. se angažoval ve sporech mezi Římem a východní církví, účastnil se bratrovražedných válek na území Uher, Čech a Rusi, naopak ve vztahu k Pomořanům byl stranou napadanou a omezoval se na obranu před jejich vpády. Od roku 1069 přitahovaly jeho pozornost především dlouhodobé a nespokojenost v zemi vyvolávající výpravy na Rus, v roce své korunovace vytáhl proti Čechům a záhy se znovu zapojil do bojů o trůn na Rusi a poté v Uhrách.

Dlouhodobá válečná tažení za hranice země způsobila, že někteří jejich účastníci reagovali na zvěsti o nepokojích doma svévolným návratem do vlasti, za což následovaly ze strany krále represe. To vyvolalo všeobecný odpor, jemuž se do čela se souhlasem králova mladšího bratra Vladislava Heřmana postavil krakovský biskup Stanislav. Král se rozhodl církevního hodnostáře potrestat a zorganizoval soudní jednání za účasti hnězdenského metropolitního Bohumila. Padl ortel smrti. Jeho vykonání však způsobilo, že pohár trpělivosti přetekl, Boleslav II. byl vyhnán ze země a v roce 1081 zemřel. Teprve tehdy se polským panovníkem stal jeho mladší bratr Vladislav Heřman.

5. NOVÁ KONCEPCE MONARCHIE

Období vlády Vladislava I. Heřmana (1081–1102) a Boleslava III. Křivoústého (1102–1138) uzavírají epochu budování středověkého polského státu.

Mladší bratr Boleslava II. Smělého představoval z fyzického i psychického hlediska jeho protipól. Bývá líčen jako už starší člověk, těžkopádný a nemocný, jehož jménem panoval všemocný a ambiciózní vojvoda Setěch. Kronikář Gallus Anonymus o prvním sňatku knížete, z něhož vzešel syn Zbyhňev, blíže neinformoval. Určitě nebyl uzavřen svátostí církevní, ale starým rituálem slovanským. Jeho choť pocházela z rodu Pravdiců. Po dosazení na trůn se s ní rozešel, pokud

byla ještě naživu, a bez otálení se pravděpodobně už v roce 1082 oženil s českou kněžnou Juditou, dcerou Vratislava II.

Je třeba si uvědomit, že panovník českého státu se jako manžel Svatoslavy, dcery Kazimíra I. Obnovitele, pokládal za jeho nástupce. Při královské korunovaci na Vyšehradě roku 1085 byl také prohlášen nejen za českého, ale i za polského panovníka.

Manželství Vladislava Heřmana s Juditou představovalo akt porozumění s Prahou a znamenalo i společnou podporu císaři Jindřichu IV. Uznání svrchovanosti Přemyslovců nad Slezskem bylo potvrzeno tím, že jim Polsko vyplácelo tribut. Nový panovník tak zmírňoval napětí ve vztazích se sousedy. Totéž se týkalo i Uher a Rusi. V záležitostech západního Slovanstva se neangažoval. Byl stoupencem mírového soužití se sousedy a dbal o vnitřní pořádek, čímž se odlišoval od svého dynamického, ale zároveň nevyrovnaného bratra.

Po několika letech manželství s Juditou, která zemřela v roce 1086, se téhož roku narodil podle mínění církve skutečný dědic trůnu, jemuž bylo dáno jméno Boleslav podle prvního polského krále a zároveň podle ze země vypuzeného strýce. Jeho otec se záhy oženil s Juditou-Marií, sestrou císaře Jindřicha IV., vdovou po uherském králi Šalomounovi. Tento svazek byl uzavřen prostřednictvím Prahy, s níž měly kontakty až do Vratislavovy smrti v roce 1092 nadále přátelský charakter. Jeho nástupce Břetislav II. totiž začal pustošit jižní Polsko častými nájezdy – jak sděluje ve své kronice pražský kanovník Kosmas. Důvodem bylo neplacení daně za Slezsko; okamžitě po zaplacení tributu nájezdy ustaly. Záhy však boje propukly nanovo.

Po nevyjasněných okolnostech smrti Měška, syna vyhnání krále, a po odsunutí Zbyhněva na vedlejší kolej se jediným následníkem trůnu stal Boleslav III. řečený Křivoústý. V té době ve skutečnosti panoval Setěch z mocného rodu Toporczyků. Někteří jej označovali za soupeře Piastovců, proto jeho nepřátelé přiměli knížete Vladislava Heřmana po dlouhém váhání vyhnat vojvodu Setěcha ze země a svěřit úděly dospívajícím synům. Po otcově smrti měli vůči sobě zastávat rovnoprávné postavení.

Na sklonku života knížete Vladislava Heřmana došlo k bojům na několika frontách – s Čechy, Moravany a Pomořany. U prvních našel podporu proti otci se bouřící Zbyhněv. Postupně získávali v Polsku azyl čeští i moravští příslušníci znesvářených dynastií. Nové boje o Pomoří zahájilo v roce 1090 obležení jednoho z pohraničních hradů. V těchto zápasech získal slávu a válečné zkušenosti Boleslav, naopak starší Zbyhněv se ničím neproslavil.

Boje o moc nejprve mladých knížat proti otci (1093–1102) a pak navzájem mezi sebou (1102–1106) brzdily zahraniční aktivitu. Dynamický Boleslav, který se v okamžiku otcova skonu rozhodl převzít na svá bedra břemeno vlády, se stal obráncem hranic, zatímco Zbyhněv organizoval české a německé vpády. Ukončila je až Zbyhněvova porážka a smrt (zemřel oslepený ve vězení). Následující tři desetiletí vládl vítěz, který přijal pokání za tento zločin a je tradičně označován za nejaktivnějšího Piastovce. Dobré pověsti se těšil díky svým úspěchům na válečném poli, kde se již jako sedmiletý po boku zkušených rytířů během vítězné výpravy na Moravu učil válečnému řemeslu. Bylo mu zajištěno

i všeobecné vzdělání – orientace v tehdejší Evropě a znalost německého a ruského jazyka.

Když se Boleslav III. ujal vlády, vybral si – podobně jako otec – za sídelní město Plock nad Vislou v Mazovsku, odkud organizoval nejenom nájezdy do Pomoří a jeho christianizaci, ale také boje o Lubušsko a teritorium Veletů. Musel se záhy postavit do cesty i mohutné výpravě císaře Jindřicha V., jež se do historie zapsala hrdinnou obranou Hlohova. Nedlouho potom došlo s Němci k mírové dohodě a po smrti první ženy Zbyslavy k uzavření druhého manželství s hraběnkou Salomenou z Bergu. Skončila rovněž válka s Čechy, což od roku 1116 umožnilo soustředit síly na pomořanské frontě.

Ovládnutí pobaltských zemí nebylo lehkým úkolem a po nějaké době bylo korunováno úspěchem na dolní Visle a v zemi Lubušské; naopak se nepodařilo dobýt západní Pomoří, kde vládla na Piastovcích závislá domácí dynastie. Válečné úspěchy byly obsahem první etapy ambiciózního programu, jehož cílem byla integrace pomořanských zemí s piastovským státem prostřednictvím jejich christianizace. Uskutěčňovalo ji nové kujavské biskupství se sídlem nejprve v Kruzvicích a pak ve Włocławku, jež uplatňovalo svůj územní vliv až po Gdaňsk. Samostatná diecéze byla založena v Lubuši, kdežto misijní akce na západním Pomoří byla svěřena bamberskému biskupu Otovi. Výmluvným důkazem upevnění křesťanského vlivu na tomto území se stalo vybudování katedrály v Kamieni Pomořanském.

Boleslav Křivoústý byl realista a nezatěžoval se úkoly, které byly nad jeho síly. Důkazem toho mohlo být omezení vlivu v západním Pomoří na supremaci nad štetínskými knížaty. Hledal též spojence ve Skandinávii, když nejspíše v roce 1130 provdal svou dceru Ryksu za dánského a švédského krále Magnuse. Ihned po plánovaném a úspěšném rozšíření hranic se ve vrcholném období svého panování soustředil na problematiku uvnitř svého státu. V té době financoval provoz četných kostelů a s pomocí papežského legáta kardinála Egidia došlo v roce 1124 k stabilizaci hranic diecézí, zvláště těch nových. Jeho zásluhou byla posílena lokální správa vytvářením nových příhraničních hrabství, nazývaných markami. V rámci obchodu sehrávala stále významnější úlohu mince ražená v knížecí mincovně, což vedlo k nadějnému hospodářskému vzestupu.

V posledních letech života Boleslava Křivoústého se v souvislosti se změnami na mezinárodní scéně naopak nebe nad Polskem zachmuřilo – vyhrotily se vztahy s Uhrami (porážka výpravy, která měla v roce 1131 podpořit nešťastného kandidáta na trůn knížete Borise) a Čechami. Podpora antipapeže Anakleta II. způsobila, že papež Inocenc II. vyjádřil svůj souhlas se snahami magdeburského biskupa o likvidaci hnězdenské metropole. Ještě než sotva padesátiletý zkušený panovník opustil tento svět, dokázal vzniklé problémy úspěšně vyřešit. Složil totiž před smrtí v Merseburku hold – těžko říci, zda z dobytých území na Pomoří a z Lubušska, nebo z celého Polska – císaři Lotharovi III., který přikázal, aby mu na zpáteční cestě prokazovali stejné pocty jako německým králům.

Boleslav III. Křivoústý zemřel v roce 1138 v Plocku a byl pochován po boku svého otce v místní katedrále. V poslední vůli podrobně popsal, jak má vypadat nástupnictví na polský trůn nejenom v nejbližší budoucnosti, ale i ve vzdálenější

36 perspektivě. Poučen neblahými zkušenostmi vlastními i předcházejících čtyř pokolení, rozhodl se ušetřit své potomky krvavých střetů mezi členy panující dynastie. Vedle prvorozeného syna Vladislava, který se narodil ze svazku se Zbyslavou, po sobě zanechal početné potomstvo z druhého manželství: tři syny (Boleslava Kadeřavého, Měška Starého a Jindřicha Sandoměřského, ale také Kazimíra Spravedlivého, jenž se narodil jako pohrobek) a četné dcery. Snažil se zachovat jednotu státu a zároveň zabezpečit dědictví pro všechny mužské potomky. Mistrný plán měl zakrátko podstoupit náročnou zkoušku.

6. HMOTNÁ A DUCHOVNÍ KULTURA

Během budování monarchie se zformovaly do té doby neznámé majetkové vztahy, objevilo se vymezení *regale* ve významu *královské*, označující majetek panovníka. Tvořila jej celá země s výjimkou těch pozemků, jež byly postupně a stále více udělovány velmožům a církevním institucím.

Udělování půdy šlechtě a církvi začalo za vlády Kazimíra I. Obnovitele a tento proces zesílil za Boleslava III. Křivoústého. V polovině 11. století byly založeny a obdarovány první benediktinské kláštery v Mohylně (Velkopolsko) a Týnci (poblíž Krakova). Tento klášter časem vlastnil okolo stovky vsí a více než desítku městeček. Jeho majetkovou sílu na sklonku středověku barvitě popsal Henryk Sienkiewicz v románu *Křižáci*. Každý klášter pečlivě vedl *liber traditionum* – knihu darů. Důležitou položkou církevních příjmů tvořily desátky neboli 1/10 tržních poplatků odevzdávaných ve dvaceti velkopolských a mazovských hradech. Další kláštery vznikly v Lubině, Sieciechově a na Lysé hoře (Sv. Kříži). Po roce 1000 začaly vznikat latifundie prvních diecézí. Počáteční etapa soustředování velkého majetku v rukou duchovenstva připadla na období let 1050–1150. Světští velmoži byli nejenom obdarováni, ale sami poskytovali dary řádovému a světskému kléru, zakládali fary ve svých majetkových komplexech.

Příjmy z vlastní produkce byly vydatně podporovány kořistí z vítězných válek. Opodstatněný byl s ohledem na jeho bohatství trvalý zájem na podmanění Pomoří, jak uváděl německý kronikář Herbord (*velká hojnost ryb a divokých zvířat, rodí se též dostatečně veškeré druhy obilí a zeleniny či ovoce; žádná země nerodí tolik medu, žádná nemá bujnější trávy a pastviny*). V raném piastovském období se vyčleňují tři ekonomická pásma: 1. pobaltské, postupně podmaňované; 2. střední čili Velkopolsko, Mazovsko a Kujavsko; 3. podkarpatské – Malopolsko a Slezsko. Napříč druhým pásmem vedla obchodní stezka z Rusi (Brest nad Bugem) do Německa (Magdeburk), třetím pak stezky do Čech a jižního Německa, ale také k Baltu. To postupně nabývalo na významu v souvislosti s posilováním piastovského vlivu v Pomoří.

Církevní organizace, založená v době konání hnězdenského sjezdu v roce 1000, byla za panování Kazimíra I. Obnovitele dobudována a v některých oblastech (Malopolsko) přežila i největší ohrožení. Proto se Krakov po zničení Hnězdna snažil získat církevní primát. Tamní ordinář Aron (od roku 1046, † 1059), původně opat v Týnci, dokonce obdržel od papeže arcibiskupské

pallium na znamení své pontifikální moci arcibiskupa-metropolity. Hnězdno získalo svá práva až kolem roku 1075.

Ve 12. století se rychle rozvíjejí farnosti se stálými duchovními pastýři, což se stalo nezbytným předpokladem k upevnění nové víry v hloubi země, mimo administrativní centra. Díky tomu koexistovaly v rámci synkretismu pohansko-křesťanského vyznání stará a nová víra; s postupem času ta první slábla a přenechala prvenství druhé, jejíž příkazy a zákazy zaujímaly trvalé místo ve veřejném životě. Týkaly se právního postavení žen, manželské věrnosti, instituce kmotrovství, pohřbívání mrtvých na posvěcených místech, zpovědi a přijímání. Cesta k plné realizaci těchto ustanovení byla samozřejmě velmi dlouhá a vyžadovala v některých případech celá staletí.

Ráz krajiny v prvních staletích polských dějin utvářely okázale budované panovnické rezidence, ale především sakrální stavby. Tón udávala města jako Krakov, Vratislav a Hnězdno společně s blízkým Lednickým ostrovem v jezeře na polovině cesty mezi Hnězdnem a Poznaní. Iluminované liturgické knihy pocházely původně ze zahraničí a byly spojeny s manželkami vládců – Rychenzou a Juditou-Marií. *Kodex Gertrudin* (sbírka 150 žalmů) byl přivezen z Kyjeva nepochybně Zbyslavou, ženou Boleslava III. Křivoústého, a s jejich dcerkou Gertrudou se pak dostal do německého kláštera benediktinek ve Zwiefaltenu. Z konce 11. století pocházejí impozantně zpracované evangeliáře z Hnězdna, Krakova a Pułtuska.

Na rozdíl od Čech a Rusi, kde se politická centra stabilně nacházela v Praze a Kyjevě, se od poloviny 10. století v následujících dvou stoletích mocenská centra přesunula – zprvu z Velkopolska (dualismus Hnězdna a Poznaně) do Malopolska (Krakov) a konečně na Mazovsko (Płock). Následníci trůnu nejprve sídlili na Wawelu, sídlem Zbyhněva jako úředního slezského knížete byla Vratislav a rezidencí jeho strýce Měška (třetího syna Kazimíra I. Obnovitele) se stala pravděpodobně Kruszwice na Kujavsku.

II. OBDOBÍ FEUDÁLNÍ ROZDROBENOSTI

1. KONCEPCE SENIORÁTU A HISTORICKÁ SKUTEČNOST

Boleslav III. Křivoústý po sobě v okamžiku smrti zanechal pět dospělých synů. Třiatřicetiletý Vladislav II., později nazývaný Vyhnanec, měl co činit s vlastními mladšími sourozenci. Možná uvažoval o tom, že nevyplní otcovu vůli, měl však proti sobě jednak už čtvrt století v Polsku žijící macechu Salomenu, která přebývala v Łęczyci a udržovala kontakty s mnohými velmoži, jednak její početné potomstvo. Z jejího svazku s polským králem se narodilo dvanáct dětí, z nich pět synů; nejstarší Lešek už nežil, nejmladší Kazimír se narodil až po otcově smrti. Boleslav IV. Kadeřavý (1125–1173) se ve třinácti letech blížil plnoletosti, Měškovi III. Starému (1126/27–1202) se blížily dvanácté narozeniny a Jindřich Sandoměřský (1127/31–1166) zatím určitě nepřekročil práh deseti let. Plnění poslední vůle zesnulého panovníka sledovala nejen sílící církev, ale také světská hodnostáři. Proto tentýž status quo měl přetrvat ještě mnoho let do smrti knížecí vdovy; její dorůstající synové obdrželi přiznané údíly – Boleslav Mazovsko a část Kujavska, Měšek Velkopolsko a Jindřich získal východní část Malopolska. Dva první nabyli plnoletosti v okamžiku, kdy v roce 1144 vypukl konflikt s Vladislavem. Ten zpočátku ovládal situaci, přenesl své sídlo z Vratislavi do Krakova a na rozdíl od výbojného otce se vyhýbal mezinárodním střetům (nestihl pouze zabránit české výpravě do Slezska) a uzavíral výhodné aliance. Po boku mu stál mocný strýc Piotr Włostowic; když jej však z popudu své ambiciózní ženy Anežky nechal v roce 1145 uvěznit a oslepit a když zkonfiskoval jeho majetek, karta se obrátila. Ve Slezsku a na Mazovsku došlo ke vzpouře velmožů a k dohodě s mladšími knížaty a šlechtou, která stála na jejich straně.

Vladislav počítal s ruskou pomocí, kterou vedl jeho nejstarší syn Boleslav Vysoký. Jistý si úspěchem, oblehl bratry v Poznani, ale na počátku roku 1146 jej hnězdenský arcibiskup Jakub uvrhl do klatby. Obleženým poskytli podporu velmoži ze všech stran, což vedlo k Vladislavově porážce. Vladislav musel opustit seniorátní úděl a dědičné Slezsko, jemuž tehdy vládl ve jménu zvítězivšího Boleslava IV. Kadeřavého palatin Všebor. Porážený kníže zůstal až do konce života († 1159) ve vyhnanství v Altenburku. O dva roky dříve vtrhla bez jeho účasti do Polska německá výprava, která skončila mírem v Krzyszkowě u Poznaně a vzdáním holdu císaři Fridrichu I. Barbarossovi novým polským knížetem Boleslavem IV. Kadeřavým. Polsko se tak stalo císařovým lénem, naopak Slezsko bylo v roce 1163 navráčeno třem synům Vladislava II. Vyhnance – Boleslavovi Vysokému, Měškovi Ploskonohému a Konrádovi. Boleslav Kadeřavý, jenž respektoval ustanovení

otcovského testamentu, provedl v přidělování údelů několik drobnějších úprav ve prospěch obou plnoletých bratrů a na svém dvoře nechal vyrůstat nejmladšího, pohrobka Kazimíra, později známého pod jménem Kazimír II. Spravedlivý.

K politické rozdrobenosti, která se stala trvalým jevem, přispívala neustále se rozrůstající dynastie Piastovců. Ve Slezsku přetrvala až do roku 1672, kdy zemřel poslední člen rodu, příslušník 18. generace potomků Boleslava III. Křivoústého, Jiří Vilém, kníže lehnicko-břežský, a rozvinula se v několika dalších rodových liniích knížat ve Vratislavi a Svidnici, Lehnici a Břehu, Hlohově, Zaháni a Olešnici, Ratiboři a Opolí, Těšíně a Osvětimi. Piastovskou dynastií tvořilo několik set osob, z nichž značná část zemřela brzy po narození nebo v dětství. Významných osobností bylo jen několik. To však často stačilo ke vzplanutí bratrovražedných střetů a ke ztrátě státotvorného instinktu na úrovni panovníků polského státu. Historie je proto během 14. století (v předchozím období ještě zaujímal čestné místo) vyřadila z tendencí o znovuvybudování monarchie. Knížectví opavské a svídnické naopak v této době ovládli čeští Přemyslovci, Ziembici (Minstrberk) a Olešnici v druhé polovině 15. století pak Poděbradové.

Ryze polská území přežila dynastické rozmíšky i samotné Piastovce. Na území Velkopolska se udrželo sotva pět pokolení potomků Boleslava III. Křivoústého. Odvozovali svůj původ od Měška III. Starého († 1202) a vymřeli v osobě Přemysla II. (1295), přesněji řečeno jeho dcery Elišky Rejčky (1288–1335), manželky českého krále Václava II. a poté Rudolfa I. Habsburského. Tuto linii tvořilo 28 osob, z nich osm dospělých mužů.

Dva synové a dcera Boleslava IV. Kadeřavého brzy zemřeli, až do první poloviny 16. století však přežili potomci pohrobka Křivoústého – Kazimíra II. Spravedlivého v Malopolsku, v Kujavsku a Mazovsku. Třináctá generace vymřela v osobě Jana III. v roce 1526. Seniorátní úděl zůstal od okamžiku smrti bezdětného Jindřicha Sandoměřského v roce 1166 v jedné ruce a krakovský trůn se stal cílem ambiciózních seniorátních knížat. Ve Velkopolsku představovalo kališské, hnězdenské a poznaňské knížectví dost výrazný celek, jež charakterizovala společná historie i název (*Polonia Maior* – neboli Polsko větší, starší). Rozdrobení se týkalo i Kujavska; to však leželo v centru polských zemí, nepodléhalo zcizení a jednotící tendence tam převládaly nad partikulárními zájmy rozvětvené dynastie. Na periférii ležící Mazovsko, kladoucí důraz na svou odlišnost, přežilo úspěšně nával početných představitelů dynastie. Jako poslední udržely svou celistvost starobylý Płock a nové sídlo panovníků – Varšava, jíž měla ve druhé polovině 16. století připadnout úloha politického centra polského státu již v jeho nových hranicích.

Po vypuzení Vladislava II. Vyhnance respektovali mladší bratři ideu jednoty polských zemí a velmi často vzájemně spolupracovali. Všichni se honosili titulem knížat Polska jako celku, nikoli svých údelů. Odlišné titulatury používali pouze Vladislavovi synové ve Slezsku.

Boleslav IV. Kadeřavý se do historie zapsal jako nepřiliš energický panovník. Odlišil se tak od Měška III. Starého, který v roce 1173 v duchu otcovy závěti zaujal místo na opuštěném krakovském stolci. Aktivně se zajímal o vnitřní záležitosti zbývajících údelů a usiloval o navrácení bývalé síly oslabené centrální

moci. Prováděl aktivní zahraniční politiku s důrazem na obnovení svrchovanosti na Pomoří. Postaral se o výhodné sňatky své i svých početných potomků (v Čechách, Sasku, Lotrinsku, na Rusi a na Rujaně). Aby posílil státní pokladnu, dal razit minci s nižším obsahem stříbra a bez skrupulí vymáhal daně.

Není proto divu, že nedlouho po svolání sjezdu velmožů do Hnězda v roce 1177 došlo v Malopolsku ke vzpouře. V čele spiknutí stanul krakovský vojevůdce Gedko a podílel se na něm i Odon, syn nejvyššího knížete. Krakov se octl v rukou ještě ani ne čtyřicetiletého Kazimíra II. Spravedlivého, který dosud vládl nevelkému knížectví ve Wiślici. Za vyčlenění ze seniorátního údělu a přidělení bytomské a osvětimské kastelánie se mu podařilo jako spojence získat slezského knížete Měška Ploskonohého. S touto možností kdysi Boleslav III. Křivoústý, jehož testament byl takto porušen, nepočítal.

Nejstarší Piastovec Měšek III. Starý se ocitl ve vyhnanství a hledal podporu v Čechách u zetě Soběslava II., jenž však také v té době přišel o trůn, v Německu u císaře Fridricha Barbarossy a konečně v Pomoří. V roce 1181 se vrátil do Hnězda, aby se odtud po deseti letech znovu pokusil o opanování Krakova. Další šanci pro něho znamenalo nečekané Kazimírovo úmrtí v roce 1194 – došlo ke krvavé bratrovražedné, ale nerozhodné občanské válce s Malopolany (bitva u řeky Mozgavy). Bez ohledu na zásady seniorátu odmítli totiž krakovští páni dosadit velkopolského despota Měška III. na Wawel, ale postavili se za staršího ze dvou Kazimírových synů Leška (narozeneho kolem roku 1187), v době otcova úmrtí sedmiletého, později nazývaného Lešek I. Bílý (mladšímu Konrádovi mělo v budoucnu připadnout Mazovsko).

Oslabení ústřední moci umožnilo ve všech údělech vzestup nových šlechtických rodů, takových jako Gryfitové, Łabędzové, Starzové či Awdańci. Sváry mezi Piastovci, soustředěnými na své osobní zájmy, se odehrávaly v ovzduší neobyčejně příznivém pro vyšší šlechtické vrstvy, jimž bylo proti mysli podřizovat se požadavkům silného státu.

Kolem roku 1198 usedl počtvrté Měšek III. Starý na krakovský trůn. Došlo k tomu po dohodě s Helenou, vdovou po jeho nejmladším bratrovi. O změně poměru sil svědčí fakt spojený se zaujetím stolce na Wawelu po smrti staříčkého Měška. Krakované povolali na Wawel roku 1202 v Sandoměři sídlícího Leška, avšak pod podmínkou, že se zbaví vojvody Goworka. Svědčí to o tom, že velmoži už mohli svému vyvolenci klást podmínky.

Lešek I. Bílý neměl lehkou situaci, musel totiž v rámci centrální vlády počítat se značně staršími piastovskými konkurenty. Byli to Vladislav Hůlkonohý, syn Měška III. Starého, a více než šedesátiletý Měšek Ploskonohý, kníže slezský (ratibořský a opolský), nejstarší z tehdy žijících příslušníků dynastie. Nový ústřední kníže, podobně jako jeho otec, hledal oporu v církvi.

2. MEZINÁRODNÍ SITUACE VE 13. STOLETÍ

Od konce 10. do počátku 12. století docházelo k boji o moc zpravidla po panovníkově smrti, později však tento jev nabyl permanentního charakteru. Pokusy

o restituci bývalého stavu narážely na odpor velmožů, což je patrné na příkladu nepochybně silné individuality, jakou byl Měšek III. Starý. Trůn získal ve funkci seniora naopak jeho nejmladší bratr, který dokázal s představiteli světské i duchovní moci nalézt společný jazyk. Podobnou cestu zvolil i mladičkový Kazimírův syn Lešek I. Bílý, třebaže i on byl jako krakovský kníže neustále vtahován do třenic mezi panovníky stále rozdrobenějších knížectví. V letech 1202–1206 tak musel rezignovat na části malopolského Sandoměřska, Wawel se totiž v té době dostal do moci Vladislava III. Hůlkonohého. Rozmíšky se týkaly nejenom Krakova, ale sužovaly i zbývající části země – Slezsko a Velkopolsko. Vedle Leška I. se do popředí dostávali Jindřich I. Bradatý (vládce Vratislavi, Hlohova a Opolí), už vzpomínaný Vladislav III. a Konrád I. Mazovský. Když krakovský panovník Lešek I. svolal na jaře roku 1227 do velkopolské Gąsawy knížecí sněm a chtěl urovnat vzájemné spory, byl úkladně zavražděn pomořanským knížetem Svatoplukem, najatým Vladislavem Odoničem, bratrancem Vladislava III. Hůlkonohého. Jako zázrakem se zachránil Jindřich I. Bradatý, jemuž bylo též usilováno o život.

Od toho okamžiku nabyly na intenzitě boje o krakovský úděl, jež se navenek projevovaly zájmem o opatrovnictví nad Boleslavem Stydlivým, plenkám odrůstajícím synem Leškovým. Navzájem si přitom konkurovali Jindřich I. Bradatý, Vladislav III. Hůlkonohý a Konrád I. Mazovský. Jindřich I. ovládl Krakovsko a Sandoměřsko a jižní část Velkopolska (1232–1234), čímž ve svých rukou soustředil moc nad velkou částí polských zemí. Avšak cesta k sjednocení byla daleká, zvláště po jeho smrti v roce 1238. O tři roky později zahynul rukou vnějších nepřátel i jeho syn a nástupce Jindřich I. Pobožný.

Na obzoru se objevili dva noví nepřátelé. Prvním byli křižáci, zprvu téměř nepozorovaní, druhým Tataři, kteří budili všeobecné zděšení.

Konrád vyčerpávaný válkami mezi Piastovci a snažící se o zabezpečení státu před nájezdy sousedících pobaltských kmenů (Prusové, Jatvěgové, Litvíní) přijal v roce 1226 nabídku německých rytířů řádu Nejsvětější Panny Marie, kteří opustili Svatou zemi po jejím ovládnutí muslimy a snažili se vytvořit v Evropě svůj stát. Získali poměrně nevelký úděl v zemi Chełmiňské a s myšlenkou na budoucí výboje se pojistili pro tento případ Zlatou bulou císaře Fridricha II. Postarali se také o listinná falza a v krátké době si podmanili značnou část Žmudi. Zahájili systematické dobývání území Prus, jež se mělo stát základem jejich pobaltského státu, postupně rozšiřovaného východním směrem, do Livonska, kde sídlil další německý Řád mečových rytířů. Došlo k jejich splnutí tak, že křižáci Řád mečových rytířů pohltili. Než stačila piastovská knížata pochopit tragiku situace, což se stalo na počátku 14. století, vybudovali křižáci síť opěrných bodů v čele s nedobytným komplexem v Malborku (Vysoký, Střední a Dolní hrad) v nadviselském Pomoří, kam v roce 1309 přenesli z Benátek své sídlo.

Zároveň zde probíhaly dva procesy – na jedné straně exterminace místních obyvatel (její horní vrstvy podlehly germanizaci) a německá kolonizace, na druhé pak „civilizování“ pohanských území: kolonizace, urbanizace a zavádění nových způsobů hospodaření.

Ve 13. století, zaslepeni svými vnitřními spory, podcenili Piastovci nebezpečí hrozící ze strany „křížových rytířů“, za což měla polská společnost již záhy zaplatit vysokou cenu. Jejich lehkomyšlnost nenarušily ani nečekané a hrozné nájezdy Mongolů z nitra Asie. Tam založil mongolský vládce Čingischán († 1227) novou asijskou velmoc, která disponovala obrovským vojenským potenciálem. Jeho syn a nástupce Ögedej nejenže pokračoval ve výbojích na jihu Číny, ale zároveň zorganizoval velkou výpravu do východní Evropy. Na dlouhou dobu se Mongolové usadili v ruských knížectvích, jejichž panovníci mezi sebou neustále vedli bratrovražedné války (vláda Zlaté hordy tam trvala téměř do konce 15. století), zpusťovali Uhry a jihopolské země až po Slezsko.

Než v roce 1241 poprvé vtrhli do Malopolska, předešly je zvěsti z Ruska, jež dorazily s uprchlíky až do Slezska. Ohrožení panovníci uvažovali o společné obraně – polský kníže Jindřich II. Pobožný se dohodl s uherským králem Bélou IV., protože hlavní útok směřoval do Uher, a také s českým králem Václavem I. Do Polska vtrhly slabší oddíly, tehdy odhadované na 10 tisíc bojovníků, kteří se přeplavili přes Vislu, dobyli Sandoměř a Krakov, všude rozsévající smrt a pustošící Malopolsko. Část vojsk zamířila do Kujavska a Łęczycké země, avšak jejich hlavním cílem se stalo Slezsko. Vyrázili směrem na Ratiboř a dále na Opolí, aby na počátku dubna svedli u Lehnice bitvu s Jindřichem II. Pobožným. Ta skončila porážkou Poláků a smrtí knížete na válečném poli.

V bitvě padlo mnoho významných rytířů, ale vítězní Mongolové, kterým se v Evropě říkalo Tataři, navzdory obavám křesťanů nepokračovali dále na západ, spokojili se se zpusťováním okolí města a na počátku května zamířili na jih ke svým hlavním silám, operujícím v Uhrách. Proto byla později porážka spojována také s pozdržením jejich vpádu do katolické Evropy. Nájezdníci pustošili dobytá území s nebývalou krutostí. Nejpatrnější byly důsledky jejich agrese v Uhrách, kde z hlavní bitvy jen taktak vyvázl životem král Béla IV. Když však v dubnu 1241 útočníci odtáhli s mnohými zajatci do stepí u Volhy, byly i jejich řady zdecimované.

Vpád Mongolů zasáhl z piastovských držav nejcitelněji tehdy mohutné dominiium Jindřicha II. Pobožného. Jeho synové nepředstavovali tak silné individuality jako jejich otec, ale zejména děd, a o jejich vládě v Malopolsku nemohlo být ani řeči. Dolní Slezsko bylo trvale rozděleno na tři knížectví (vratislavské, hlohovské a lehnické) a k rozdrobení došlo i v dalších údělech. Jejich panovníci mezi sebou živilí neustálé spory a dokonce vedli války, což neumožňovalo zorganizovat společný postup proti možnému opakování mongolského vpádu. Naštěstí spory mezi Čingischánovými potomky načas odsunuly další nájezd, k němuž došlo až v roce 1259.

Když tehdy mongolská vojska drancovala Malopolsko, našel kníže Boleslav Stydlivý se svou družinou úkryt v Sieradzi. Proto nedošlo k rozhodující polní bitvě. Nájezdníci se zajatci i kořistí po třech měsících odtáhli a zanechali po sobě spálenou zemi, zpusťované kostely, města i vesnice v troskách. Vyvraždili obyvatele Sandoměře, avšak nestihli už dobýt Krakov. Zato jeden z oddílů napadl opolské knížectví ve Slezsku.

Potřetí překročili Mongolové zamrzlou Vislu v zimě roku 1280 u Sandoměře, utrpěli však porážku v bitvě u Gošlic. Lekci jim uštědřilo malopolské rytířstvo pod vedením Leška II. Černého, vnuka Konráda Mazovského, zemřelého v roce 1247, jenž předchozího roku (po smrti bezdětného Boleslava Stydlivého) usedl na krakovský trůn. Chrabrý kníže se proslavil úspěchy v boji i s jinými nepřáteli, zvláště s Jatvěgy, kteří v roce 1282 napadli Lubelsko. O pět let později se musel znovu postavit proti Mongolům, i když byl plně zaměstnán potlačováním šlechtické vzpoury. Chán Teleboga dorazil přes Haličskou Rus na jih Polska koncem roku 1287, nedokázal si však podmanit Krakov, i když stejně jako předtím padla za obětí útočníkům jiná města a polský venkov. Z tohoto důvodu nestihl Lešek zorganizovat obranu a unikl do Uher. Mongolové se na počátku února následujícího roku stáhli na Rus.

Jejich nájezdy měly zhoubný dopad na hospodářství i kulturu. Zpusťování dobře obdělávaných území vedlo zvláště ve Slezsku k posílení německé kolonizace. Zároveň je třeba připomenout, že venkované se společně s dobytím dokázali ukrýt před nebezpečím nejenom v opevněných hradech, ale i v lesních úkrytech a bažinách. Dokázali se rychle vrátit do svých obydlí, když nájezdníci po jisté době odtáhli. Byli tomu zvyklí, protože je neustále ohrožovali nejenom nepřátelé vnější, ale i vnitřní – vždyť od 12. století byly na denním pořádku války mezi knížaty a stále větší nebezpečí představovali v době postupující územní rozdrobenosti loupeživí rytíři, kteří se zaměřovali především na kupectvo.

3. UPEVNĚNÍ CÍRKEVNÍ MOCI

Ve 13. století se rozšiřoval okruh oficiálně uznávaných světců, kteří se zároveň stávali předmětem lidové zbožnosti. Církev se postarala, aby si je připomínali v každé diecézi a postupně i na určitých místech, především ve svatostáncích při klášterech. V rámci arcidiecéze sv. Vojtěcha se objevily pokusy rozvinout kult jeho bratra Radima, prvního metropolity; ve 13. století však měl jen lokální význam a záhy jeho kult úplně zanikl. V Malopolsku se díky legendě stala populární postava blahoslaveného Wincentyho Kadłubka (cca 1150–1223), krakovského biskupa, který během práce na *Kronice* opustil v roce 1218 po deseti letech svůj úřad, přijal cisterciáckou kutnu a usadil se v Jędrzejowě.

Počtené byly svěťice pocházející z panovnického rodu. V jejich čele se skví Hedvika-Jadwiga († 1243), žena Jindřicha I. Bradatého, kanonizovaná necelé čtvrtstoletí po svém skonu, proslulá přísnou askezí a charitativní činností, k jejímuž hrobu v Třebnici putovaly zástupy věrných nejenom ze Slezska. Blahoslavená Kunhuta-Kinga (1234–1292), uherská královna, žena Boleslava Stydlivého, vstoupila po jeho smrti do řádu klarisek ve Starém Sączu. K blahoslaveným je počítána i její sestra Jolanta (kolem roku 1244–1298), která byla v roce 1256 provdána za kališského knížete Boleslava Pobožného. Třetí ze sester, Markéta, přijala dominikánskou kutnu a byla později prohlášena za svatou. Beatifikována byla dcera Leška I. Bílého Salomena, provdaná za haličského panovníka

Kolomana, jež měla rovněž složit slib doživotní čistoty a konec života strávila u klarisek. Kláštery nalezly v knížecích vdovách zalíbení.

Církev propagovala vzory zbožnosti prostřednictvím oficiálně uznávaných životů svatých a lokální kultury šířené zdola. Malopolané, kteří si potrpěli na zdůrazňování své odlišnosti od Velkopolanů, se rozhodli po znovuvybudování hnězdenské katedrály omezit rozvíjející se kult sv. Vojtěcha, jemuž byly v arcidiecézi zasvěcovány početné kostely, jen na tuto oblast. Rozhodli se proto obstarat si vlastního svatého, přičemž se nepodařilo zajistit centrální postavení raně křesťanskému mučedníku Floriánovi, importovanému z Itálie v první čtvrtině 13. století, jenž se nakonec stal ochráncem před požáry. Jen lokální charakter měla oběť několika desítek dominikánů ze Sandoměře (počet je zahalen tajemstvím a kolísá mezi 49 až 90), kteří byli po dobytí města v letech 1241 a 1260 povražďeni mongolskými bojovníky. Pokusy o beatifikaci Sadoka, převora konventu sv. Jakuba, se nepodařilo uskutečnit, avšak papež Bonifác VIII. udělil v roce 1295 třísetleté odpustky těm poutníkům, kteří v den svátku mučedníků (2. června) navštíví sandoměřský kolegiální chrám. Záležitost byla odložena, protože dynamicky se rozvíjející nový řád měl ve svém středu daleko atraktivnější kandidáty na oltáře – Jacka (cca 1200–1257) z mocného rodu Odrowążů, příbuzného krakovského biskupa Ivona, a Česlava († kolem roku 1242). Oba sehráli významnou roli při vytváření řádových středisek, a to nejenom na polském území. Jejich kult se záhy po jejich smrti rozšiřoval, i když Jackova kanonizace se uskutečnila až v roce 1594 a Česlav byl přijat mezi blahoslavené až na počátku 18. století.

Výrazně politický charakter měla naopak kanonizace krakovského biskupa Stanislava, který byl zavražděn v roce 1079, protože se dostal do konfliktu s králem Boleslavem II. Smělým. V první polovině 13. století vznikaly jeho životopisy, došlo k exhumaci jeho ostatků v katedrále, rozšiřovány byly zvěsti o zázracích. Až konečně v roce 1253 papež Inocenc IV. vyhlásil v Assisi nového světce. Od tohoto okamžiku se kult bleskově šířil a Stanislav zaujal vedle Vojtěcha trvalé místo mezi hlavními patrony Polského království.

Třinácté století je s výjimkou pustošivých mongolských vpádů dobou dynamického ekonomického rozvoje, urbanizace a přírůstku obyvatelstva, jenž byl ve svém rozsahu nebývalý. Změny mající svůj počátek na konci minulého tisíciletí tehdy přinesly viditelné výsledky. Při utváření krajiny natrvalo zaujaly místo mohutné architektonické komplexy řádových opatství, jež zákonitě opanovaly venkov. Vedle nejstarších poustevníků, benediktnů a obyvatel městských klášterů dosáhli od 12. století výsadního postavení cisterciáci (především v Jędrzejowě, Sulejowě, Koprzywnici, Łękně, Łądu nad Vartou, Mogile u Krakova, slezském Henrykově a Lubiąži) a řeholní kanovníci (augustiniáni a premonstráti). Několik desítek klášterů budilo úctu kamennými komplexy sakrálních, obytných a hospodářských budov. Výrazně se odlišovaly od běžných dřevěných příbytků většiny světského obyvatelstva. Patronkami stále početnějších ženských řeholních domů se stávaly příslušnice panovnického rodu a mezi donátory stále významnější roli zaujímali velmožové.

Kláštery byly centry kultury, shromažďovaly knihy, opisované většinou ve vlastních skriptoriích. Na svých statcích rozvíjely pokročilé metody

hospodaření a pěstování plodin běžných na západě. Představovaly však expozitivity mateřských center v Itálii, Francii či Německu a vzhledem k personální skladbě duchovních měly do značné míry cizozemský charakter.

V první polovině 13. století své pevné místo zaujaly nové řády zvané žebravé – dominikáni a františkáni. Od ostatních věřících se neizolovaly a udržovaly s nimi živé kontakty. Hlásaly požadavky chudoby a návratu k prvotním evangelijním zásadám. Františkáni, kteří dorazili z Čech, se nejprve usadili ve Vratislavi a Krakově (1234–1237) a do roku 1272 ustavili 21 klášterů hlavně ve městech, jež byla tehdy hojně zakládána. Polská církev vystupovala proti jejich německému charakteru a příslušnosti k saské provincii. Rovněž dominikáni si oblíbili města a v druhé čtvrtině 13. století se trvale usadili v Krakově, Gdaňsku, Vratislavi, Poznani, Plocku, Ratiboři, Sandoměři a Sieradzi.

Řádová sdružení sehrála významnou roli v rozvoji duchovní a hmotné kultury, i když nebyla tak těsně spojena se státními záležitostmi jako světské duchovenstvo, jež představovalo v době územní rozdrobenosti především domácí element a zajímalo se o problematiku státu. Diecézní hodnostáři zaujímali v politice dominantní postavení, hnězdenský metropolita postupně prosazoval integrační tendence buď společně s knížaty, nebo proti nim, když je idea sjednocení nezajímala. Svolával provinční synody, na něž se sjížděli metropolitní biskupové (krakovský, vratislavský, poznaňský, lubušský, plocký a wrocławský neboli kujavský), opati a představitelé diecézních kapitul. Na nich byly projednávány interní církevní záležitosti (liturgie, zvyky kléru atd.) i politické, včetně sporů mezi církevními a světskými hodnostáři. Hodně záleželo na vůdčí osobnosti v polské církvi. I tak ambiciózní františkán jako Henryk Kietlicz, jenž se stal díky podpoře Měška III. Starého hnězdenským metropolitou (1199–1219), zaujal po jeho smrti teokratický postoj a zdůrazňoval rozhaštěřeným piastovským knížatům svou nadřazenost nad světskou mocí. Při prosazování reformních snah posiloval svou moc nad diecézními biskupy a disciplínu v řadách duchovenstva. Přitom hájil nezávislost kléru na světské moci. Vzhledem ke své zvláštní povaze byl sledován Apoštolskou stolicí, byť její politiku věrně prosazoval. Není divu, že se následovníci z jeho jednání poučili a osvojili si obratnější taktiku. Mezi nimi zaujal v době budování jednotného státu významné místo Jakub Świnka (1284–1314).

V procesu posilování křesťanství mělo zásadní význam zformování farní sítě, i když není třeba příliš přeceňovat její roli mimo města a hustě zalidněné oblasti. Tam, kde značná vzdálenost a terénní podmínky po většinu roku ztěžovaly či dokonce znemožňovaly, aby lidé během jednoho dne dorazili do kostela, totiž stálý kontakt faráře se vzdálenějším obyvatelstvem neexistoval. Území některých farností zahrnovalo několik desítek kilometrů čtverečních a osady tvořily enklávy uprostřed lesů a bažin. Nejvíce far se ve 13. století nacházelo na území diecéze vratislavské, která zaujímala převážnou část hustě zalidněného Slezska (575 far), krakovské (467), k níž patřilo téměř celé Malopolsko, dále poznaňské (454) a o něco menší hnězdenské. Hustotou farní sítě se jim nemohly rovnat zbývající diecéze wrocławská, plocká a lubušská, zaujímající rozsáhlé území až ke Gdaňsku.

Do čela donátorů se dostala šlechta, ale především magnáti. Dokonce i vlastník pouhých několika vesnic usiloval o vlastního faráře. Nové fary vznikaly ruku v ruce s osadami, avšak ne vždy měly stálého duchovního. Docházelo totiž ke kumulaci atraktivnějších (hmotně zajištěných) postů a církevní hodnostáři, kteří zastávali funkce proboštů, často pobývali v sídle biskupa, zatímco běžnou pastýřskou činností (dokonce i v několika farnostech najednou) pověřovali vikáře, který byl na svém zaměstnavateli zcela závislý a jím byl také vyplácen. Absence evidence způsobovala, že častým jevem byli z daleka přibývší potulní kněží, někdy dokonce postrádající svěcení. V oněch časech totiž diecéze postrádaly důkladný přehled o kléru na svém území a neměly ani duchovní semináře, jež by umožnily důkladnou profesní přípravu.

Významnou roli v církevním životě hrály hospody. Tam totiž ne jeden kněz uděloval svátosti, ale zároveň se těšil velké důvěře, když se životem probíjel podobně jako věřící, oblékal se jako oni po světsku a příliš nebojoval proti starým zvykům, pokud se slučovaly s křesťanskými zásadami. Podobná situace jako v Polsku byla ostatně i v Čechách a v Uhrách. Ve většině společností získávalo nové náboženství převahu nad starými zvyky. Naprosto odlišná situace byla pochopitelně nejenom na magnátských dvorech, ale i ve větších městech, kde bylo několik, dokonce i více než deset kostelů. Ve 14. století byla při farách organizována náboženská bratrstva. V čele tohoto dění stál Krakov, jenž rychle vyrůstal nejenom v metropoli politickou, ale i církevní, kulturní a ekonomickou.

4. SVĚTLA A STÍNY NOVÝCH ČASŮ

Absence pevné centrální moci nebránila rychlému ekonomickému a kulturnímu rozvoji, a to bez ohledu na vpády zvenčí a boje mezi příslušníky dynastie, jejichž autorita – s nemnoha výjimkami – značně upadla. Nahradila ji kolektivní autorita spojená s rozvojem pocitu národní jednoty. Prvkem sjednocujícím národ se stal nový náboženský kult spojený s uctíváním centrálních patronů (na rozdíl od situace v Čechách, Uhrách, Norsku a Švédsku, o pravoslavné Rusi nemluvě, žádný z těchto patronů nevycházel z okruhu vládnoucí dynastie) a stále sílící vazba k teritoriu, pocit existence společných hranic a ohrožení ze strany nepřátel. Dokazují to pojmy pocházející už z přelomu 11. a 12. století – jako například „polský obyčej“ nebo „polský národ“, jejichž odpůrcem se stal v letech 1306–1308 poněmčelý Slezan, krakovský biskup Jan Muskata, pohnaný před církevní soud.

Období rozdrobenosti umožnilo uskutečnit mnoho zdola vzešlých iniciativ, reprezentovaných většinou šlechtou, ale především formující se vrstvou světských i církevních velmožů. Knížata těmto podnětům spíše nepřála, jak o tom svědčí negativní postoj Měška III. Starého k procesu kolonizace území, jež se nacházela v soukromých rukou údělných vlastníků a z nichž se později formovaly velké majetkové komplexy. Knížata si uzurpovala právo usazovat v neobydlených oblastech „hosty“, proti čemuž vystupovali velmoži se

stejnými záměry. Všechno záleželo na „ostrých loktech“ jedněch i druhých. Kvalifikovaní pracovníci (například zahradníci, mlynáři) přicházející z ciziny byli přitom ve výhodnějším postavení než řadoví domácí venkované, kteří se podíleli na mýcení hvozdu, zaujímavějších obrovské plochy tehdejší Evropy, a na obdělávání ladem ležící půdy. Ti stejně jako za starých časů používali primitivní nářadí (rádlo, dřevěné motyky), kdežto na panských dvorech byly podle západních vzorů zaváděny brány a pluhy a při polních pracích byli využíváni koně. Vzhledem k nedostatku účinného nářadí obdělávali rolníci zprvu jen nárazově kousky polí ve snáze dostupném lesním terénu. To však nebylo jen polské specifikum.

Oblastí intenzivní kolonizace bylo Slezsko a díky příchodu kolonistů z Německa tam docházelo k významným etnickým změnám. Osadníci odváděli do knížecí pokladny novou daň, zvanou *porádelné* (poplatek nazývaný podle dílu země obdělávaného s pomocí jednoho rádla). Při založení vsi či menší osady byli na delší dobu, například na několik let, osvobozeni od poplatků. Podobný jev lze pozorovat i v sousedních Čechách a na Moravě a jeho pozůstatkem je několik stovek místních názvů, například na Opolském Slezsku Ligota ve významu lhůta, dočasná úleva na platbách. Počátek velkých panovnických ústupků ve prospěch kléru je spojován se sjezdem v Łęczyci v roce 1180, kde Kazimír II. Spravedlivý mj. rezignoval z nároku na dědictví (movité jmění) po zemřelých biskupech, což mu dosud příslušelo. Na oplátku získal svolení k zrušení seniorátu. Jemu a jeho potomkům bylo přiznáno dědické právo na Krakov, třebaže žili ještě starší Piastovci, než byl on sám.

Knížata, která měla právo ražby mincí (mincovní regál), se snažila obohatit svou pokladnu snížením podílu stříbra v minci zároveň se zachováním její nominální hodnoty. Někdy se tak stávalo několikrát do roka, což vyvolávalo na trhu chaos a přinášelo stížnosti na takový postup, ostatně běžný i v jiných zemích. Nejvíce na tom trpělo obyvatelstvo bezprostředně spojené s výrobou, jehož práva byla stále více omezována knížaty a velmoži. Protože byli poddaní naprosto nezbytní, představovali cenné vlastnictví pro velké majitele polností, kteří se snažili zabránit jejich úniku. V tomto ohledu byla migrace pracovní síly z Německa na východ, kde byly lepší podmínky k životu, v podstatě nelegální. Avšak noví vlastníci jim na polském území z pochopitelných důvodů zajišťovali – alespoň zpočátku – výhodnější podmínky, aby je přilákali.

Doba rozdrobenosti přinesla vedle ničujících vpádů zvenčí a hlubokých vnitřních konfliktů výrazný demografický přírůstek, ekonomický rozvoj a nové uspořádání poměrů na venkově. Rozvoj osídlení byl spojen se zavedením tzv. německého práva. Spočívalo na uspořádání povinností v návaznosti na regulaci poplatků, soudnictví a samosprávy. Budování vesnic bylo spojeno se scelováním pozemků, s likvidací šachovnicového uspořádání polí a zakládáním hospodářství velikosti lánu (17 nebo 25 ha) či jeho poloviny. Rolník byl jeho dědičným držitelem. Pole bylo rozděleno na tři části, jež byly postupně osety ozimým obilím, jarním obilím a třetí část byla ponechána úhorem (pastvisko pro chovaná hospodářská zvířata). Po stranách ulice nebo náměstí, kde se nacházela hospoda, byly stavěny obytné domy.

Specializovaná řemesla se soustřeďovala v osadách městského typu, v prostoru někdejšího podhradí. Tam také fungovaly trhy spojené s vnitřní směnou (jejich počet se včetně oblasti Pomoří odhaduje na 260, v hustě zalidněných oblastech se nacházely ve vzdálenosti 30–40 km). Mezinárodní obchod měl svá centra ve větších městech, jejichž počet ve 12., ale především ve 13. století výrazně vzrostl. Vedle nejstarších měst ve Slezsku, rovněž lokovaných na německém právu (Złotoryja před rokem 1211, Lwówek 1217, Środa 1223, Vratislav 1242, před rokem 1250 celkem 17 měst), ve Velkopolsku (Hnězdno před rokem 1243, Poznaň 1253, Kališ před rokem 1260) a Malopolsku (Bochnia 1253, Krakov 1257) bylo z architektonického a provozního důvodu zřízeno několik desítek dalších. Zřídka se jednalo o zcela nové osady, spíše docházelo ke změně místa, například v Poznani přesun z levého na pravý břeh řeky Varty. Vyměřováno bylo současně náměstí (jedno nebo několik) a pravidelné ulice. Ve Velkopolsku převažovaly knížecí lokace, v Malopolsku církevní.

Tento proces příznivě ovlivňoval rozvoj řemesel a obchodu a také v rámci cechovní organizace zintenzivnil výrobu. Města získávala právo skladu (Vratislav 1274, Krakov 1306). Štětín, protože měl potíže se získáním potřebného povolení, jej prostě zfalšoval a profitoval tak z velkého prostoru v povodí Odry, vedle Visly hlavní významné obchodní tepny, což umožňovalo tamním kupcům vykupovat zboží od místních výrobců.

Dynamicky se rozvíjející ekonomika měla pozitivní vliv na rozvoj kultury, který byl spojen s náboženskými centry. V Krakově se v první polovině 13. století nacházelo asi 20 kostelů. U kapitul a far vznikaly školy, kandidáti na vyšší církevní posty odcházeli studovat do zahraničí, kde vznikaly první univerzity (Paříž, Boloňa, Padova). Velmožové jednak zakládali kláštery, jež byly spojeny s jejich rody, jednak se jejich dvory stávaly centry duchovního života. Sami – byť ještě negramotní – shromažďovali knihy, zejména historické, s jejichž obsahem je seznamovali jejich duchovní. Na 13. století připadá značné rozšíření okruhu těch, kteří se naučili číst (města), vznikají další historická díla (kroniky, letopisy) a životy svatých. Listina jako právní důkaz jednoznačně nahrazuje ústní tvrzení – na knížecích a biskupských dvorech jsou v souvislosti s tím zakládány kanceláře. Jejich úředníci vykonávají i jiné úkoly – podílejí se na liturgii (duchovní sekretáři) nebo na vybírání daní (světské osoby).

Pokusy o účinné uspořádání ekonomických a právních poměrů narážejí na odpor šlechty a v jejích řadách se rozmáhající anarchizaci života – loupeže a přepadání pokojných lidí. Postupem doby však stále sílí odpor proti narušování práva a úsilí o sjednocení státu, nyní již na jiných zásadách než v dobách raně piastovské monarchie.

5. PRVNÍ POKUSY O SJEDNOCENÍ

Vladislav II. Vyhnanec se pokusil vydat ve stopách svých předchůdců a nastolit monarchii. Boleslav IV. Kadeřavý po vyhnání staršího bratra zásady principátu z roku 1138 dodržoval. Kazimír II. Spravedlivý prosadil úpravy v „závěti“

a zajistil sobě i svým potomkům panování v celém Malopolsku a Mazovsku. S odporem ve společnosti se nedokázal vyrovnat Měšek III. Starý. Po jeho smrti se prosadilo nové pokolení rodu.

Po těchto knížatech, jejichž vláda vyplňuje většinu 12. století, nastoupil roku 1232 Jindřich I. Bradatý. Obvykle je představován jako nejvýznamnější osobnost z tehdejších Piastovců, která do svých dalekosáhlých plánů zahrнула i sjednocení celého státu. Zanechal po sobě vzkvétající dědictví, zemi s pokročilým hospodářstvím, i když ji zanedlouho nakrátko zruinovaly tatarské nájezdy, dokázal nalézt společný jazyk s velmoži, kteří jeho autoritu nezpochybňovali. Syn a vnuk Němek prováděl plánovitou kolonizaci Slezska zájemci přicházejícími z opačného břehu Labe. Jindřich II. Pobožný přežil svého otce o pouhé tři roky. Než padl v roce 1241 u Lehnice, stihl jako jeho spoluvládce prokázat výrazný panovnický talent, jakého se následující generaci nedostávalo. Její představitel Boleslav Lysý Rogatko († 1278) se dostal s kdekým do sporu a dokázal prohodit plody práce obou předchozích generací. Slezsko se stále více vzdalovalo ostatním polským zemím a byla promarněna šance na vzájemné spojení. Naskytla se však ještě jedna možnost, když ovládl Dolní Slezsko jeho pravnuček Jindřich IV. Probus, Rogatkův bratranec.

Patřil k pokolení Piastovců, v němž doznívala idea překonání rozdrobenosti polského státu pomocí dynastických smluv, nikoli ničivou válkou. Narodil se kolem roku 1258 a pokračoval ve snahách rozhojnit dědictví po velkých jmenovcích (patřil k nim jeho otec Jindřich III., vzorný hospodář, mecenáš dynamického rozvoje Vratislavi, který byl díky matce, české kněžně, spojen se státem Přemyslovců). Když Jindřich v osmi letech přišel o otce, pečovali o něj strýc Vladislav, arcibiskup salcburský a biskup vratislavský, a český panovník Přemysl Otakar II. Vychováván byl na skvělém pražském dvoře, který se pro něho stal vzorem hodným následování. Když v roce 1273 nabyl plnoletosti, pokusil se pochopitelně zbavit omezující české kurately; bylo to snadné, neboť český král se tehdy dostal do konfliktu s novým německým panovníkem Rudolfem Habsburským.

Jindřich IV. Probus obratně a bez zábran navazoval spojení. Po smrti nedávno opatrovníka Přemysla Otakara II. na Moravském poli roku 1278 dokonce usiloval o regentství nad nezletilým Václavem II. a důsledně se za svého panování snažil obnovit Polské království. Formoval s tímto cílem vlastní politický tábor – získával velmože, města, podřizoval si příbuzné. Během jednání o své korunovaci s králem Rudolfem v roce 1290 náhle ve věku necelých 32 let skonal. V této souvislosti se spekulovalo o možné otravě. Před smrtí se ještě stačil postarat o pokračování snah o sjednocení země, když svým dědicem ve Vratislavi učinil Jindřicha Hlohovského a v Krakově velkopolského Přemysla II.

Nebyli to však jediní zájemci, kteří aspirovali na trůn na Wawelu. Zálusk si dělali i další Piastovci, zejména Vladislav Lokýtek z kujavské linie, stejně jako český král Václav II., který systematicky posiloval svůj vliv ve Slezsku.

Sjednocení se stále přibližovalo, polská společnost k němu vzhlížela s nadějí, neboť si byla vědoma nebezpečí spojených s absencí silné centrální vlády. Nešlo si nevšimnout teritoriálních ztrát (západní Pomoří, země Lubušská),

osvícení jedinci s nevolí pohlíželi na aktivity křižáků v Prusích. Vzpomínalo se na „zlaté časy“ dávných Boleslavů a výmluvná je výzva, která zanedlouho (roku 1318) směřovala od Visly k papeži Janovi XXII.:

Když nebylo polského krále, nastaly rozmíšky, neshody a hrozba místních válek mezi obyvateli Království. Opakovaly se často vpády Tatarů, Litevců, Rusů a jiných pohanů, kteří z polského obyvatelstva [...] činili ubohé nevolníky a zbavujíce je světla víry, na posměch našemu Vykupiteli je naváděli k pohanství. Bez obránitele nám vzali mnoho zemí a hradů, jež rychle obsadili různí cizinci...

Tento list, vyjadřující obavy polského duchovenstva, světských pánů a měst, neuvedl všechny nepřátele. Byl napsán v době, kdy už proběhly dvě korunovace, a předcházal vyjádření souhlasu Říma s třetí.

6. DVĚ KORUNOVACE

Z historické perspektivy byli potřební panovníci, kteří by usilovali o sjednocení a přitom nesledovali jen vlastní zájmy, ale zájmy celé vlasti. Badatelé dnes bojí nejen takový mýtus, například o údajně v roce 1287 uzavřené dohodě čtyř knížat: Leška II. Černého, Jindřicha IV. Probuse, Jindřicha Hlohovského a Přemysla II. Za rok však zemřel Lešek, dva roky po něm Probus. Nejdéle měl žít Jindřich Hlohovský (do roku 1309), ten ale změnil názor; ostatně byla to osoba morálně pokleslá, krutá vůči příbuzným i poddaným.

Přemysl II. nedosahoval jako panovník kvalit velkých Piastovců, leč měl tu dobrou vlastnost, že naslouchal hlasu moudrých rádců. Z nich se na přední místo vyšvihl hnězdenský metropolita Jakub Świnka, který dosedl na arcibiskupský stolec v letech 1284–1314. Když toto postavení zaujal, měl už za sebou dlouhá léta veřejné služby jako světská osoba postupně spolupracující s velkopolskými Piastovci. Energicky se také pustil do dalších reforem kléru, usiloval o nápravu uvolněné disciplíny a řízení celého episkopátu. Svolával synodní zasedání za účasti tehdejších sedmi biskupů (1285, 1287, 1290, 1298, 1306, 1309), na nichž vedle interních církevních záležitostí zaujímaly významné místo otázky udržování veřejného pořádku, rozhodování sporů mezi duchovními hodnostáři a knížaty, ale také dohled na používání polského jazyka v kontaktech s věřícími vzhledem k expanzi němčiny, zvláště v kláštorech. Metropolita byl vynikajícím stratémem, politikem širokého rozhledu a zároveň skvělým taktikem. Starostmi ho naplňovalo poněmčování Slezska, a proto podnikal kroky, jejichž cílem bylo zachovat polský charakter vratislavské diecéze. Zneklidňovala ho expanze německých feudálů, zejména Braniborů, na východ a s tím spojený faktický posun hranice. V roce 1285 stroze napsal: *hraniční polské oblasti jsou obsazovány německými knížaty, jež podléhají císařství, a tak se jimi zabraná pohraniční území stávají částí císařství.*

Tento prozíravý politik dosáhl v rámci dlouhého působení nezpochybnitelné autority v údělech, jež se za jeho života opět staly součástí Polského království. Schopné, vysoce postavené církevní hodnostáře nechápal jako konkurenty, ale – což nebylo častým jevem – jako spolupracovníky. Obratně vedl kroky mladého knížete, využíval všechny příležitosti především k dohodám o vzájemném

dědění mezi Piastovci. Byl si přitom vědom svého postavení a nedráždil ambiciózní knížata, spíše počítal s příznivým vývojem dané situace. Na prvním místě je zde nutné zmínit smlouvu uzavřenou v roce 1282 s Mstivojem II., v níž bezdětný gdaňský kníže prohlásil Přemysla za svého dědice (ten skutečně o dvanáct let později, po smrti posledního tamějšího představitele dynastie, získal rozsáhlý úděl na dolní Visle). V roce 1285 uzavřel Přemysl spojenectví se švédským králem Valdemarem, posílené sňatkem s jeho dcerou Ryksou; o dva roky později pak příměří namířené proti Braniborům s vládcem západního Pomoří Bohuslavem IV. Wavel se zdál být už velmi blízko, protože jak Boleslav Stydlivý, tak Lešek II. Černý neměli dědice, avšak blíže úspěchu se zdál být Jindřich IV. Probus. Dalšímu konfliktu zabránila dohoda „o přežití“ mezi ním a Přemyslem. Po náhlé smrti slezského knížete Přemysl opanoval Krakov, rychle však došlo k válce s dalším konkurentem, Leškovým rodným bratrem Vladislavem Lokýtkem, tehdy typickým bouřliváckým knížátkem. Ten obsadil nejenom Sandoměč, ale i Krakov, ač ne nadlouho. Kde se dva perou, třetí se směje. Oním šťastným třetím soupeřem byl český král Václav II.

Když Přemysl opouštěl Wavel, vzal s sebou z katedrální pokladnice korunovační klenoty. V nově vzniklé situaci se v roce 1293 dohodl s Lokýtkem a jeho bratrem Kazimírem Kujavským. Protože znovu ovdověl, vzal si za ženu dceru braniborského markraběte Albrechta III. Markétu, což znamenalo politický zvrat a uzavření spojenectví s Braniborskem. V souvislosti se Mstivojovou smrtí obsadil Gdaňské Pomoří a tehdy arcibiskup pochopil, že není na místě déle odkládat korunovaci. Odehrála se v Hnězdně dne 26. června 1295. Nové království však zaujímalo jenom Velkopolsko a Pomoří, svrchovanost monarchy neuznávali další Piastovci a v zemi se bouřili velmožové (z rodu Nałęczů a Zarebů), kteří nepochybně spolupracovali se spiklenci z Braniborska. Když král 8. února následujícího roku slavil masopust v Rogoźně, byl jimi zavražděn. Opilí strážníci si vrahu nepovšimli.

Velkopolsko zdědil kníže Vladislav Lokýtek z Brestu Kujavského, který se prezentoval vlastnostmi drobného údělného vládce, bouřliváka, který utiskuje poddané. Ti ho také brzy vyhnali, musel opustit i jižní Polsko, po němž se nějaký čas toulal, než odešel do vyhnanství.

Polská společnost očekávala sjednotitele, avšak v Piastovcích jej rozčarovávala Jindřichem Hlohovským a Vladislavem Lokýtkem nenacházela. Naopak bez odporu, ba místy s velkou chutí přijímala českého krále Václava II., jenž nejdříve obsadil Malopolsko a pak získal podporu Jakuba Świnky, který jej v roce 1300 v Hnězdně korunoval na krále. Poprvé se tak polským monarchou stal představitel cizí dynastie. Bylo mu 29 let a byl vynikajícím politikem, i když bezohledným; získal už dost zkušeností, protože vládl od svých dvanácti let a setkal se se sobectvím svých nejbližších. Zprvu uvažoval o připojení polských zemí ke koruně sv. Václava, rychle se však zorientoval (byl totiž politickým realistou) a usoudil, že bude lepší vyhnout se konfliktu s Poláky a formálně usednout i na jejich trůn.

Od dubna 1291 se český panovník nazýval i krakovským a sandoměřským knížetem, získával si sympatie kléru a velmožů díky příznávaným výsadám,

jeho svrchovanost uznávali Piastovci z Kujav (Brest a Sieradz) a Slezska (Opolí, Těšín a Ratiboř), spojence získal v Boleslavovi Mazovském, který se oženil s jeho sestrou. Sám se po smrti ženy v roce 1297 oženil s dcerou Přemysla II. Rejčkou.

České panování v Polsku netrvalo dlouho a skončilo krátce po předčasné smrti 34letého Václava II. roku 1305. Bylo na první pohled zvláštní, že po sobě zanechalo pachut' odporu (útisk ze strany úředníků, snahy o faktickou bohemi-zaci obtížně se sjednocujícího státu), ale zároveň přispělo k přijetí zásadních změn státního zřízení, jež znepokojovaly veřejné mínění, ale byly přijaty jeho nástupci na trůně. Představovaly totiž pokrok, centralizaci moci, uspořádání vnitřních poměrů a likvidaci projevů anarchie.

Václav II. během sotva několikaletého panování zavedl v zemi v první řadě jednotnou administrativu v podobě svých dočasných náměstků - hejtmanů čili „starostů“, těsně spjatých s trůnem. Na tato místa dosazoval lidi různých národností (Poláky, Čechy, poněmčelé Slezany) a rozdílného původu (Piastovci, Přemyslovci, velmoži, biskupové). Kariéry ve státní službě mohli dosáhnout i „noví“ lidé, kteří představovali konkurenci staré aristokracii. Václav II. zahájil kodifikaci práv a mincovní reformu - vedle hodnotnějších pražských grošů zavedl polské groše, což přispělo k prohloubení důvěry v oběživo a usnadnilo obchodní transakce.

Na sklonku Václavova života se jeho politické postavení zkomplikovalo, neboť ztratil spojence, na významu získali jeho nepřátelé a v Malopolsku se po návratu z vyhnanství objevil Vladislav Lokýtek. Zároveň výrazně slábla česká moc nad Vislou a Vartou. Po králově smrti se pokusil tento proces zpomalit jeho syn a nástupce Václav III., než se však postavil do čela ozbrojené výpravy, byl v Olomouci 4. srpna roku 1306 úkladně zavražděn.

Přemyslovská dynastie jím vymřela. Když pak o tři roky později zemřel Jindřich Hlohovský, byla cesta Vladislava Lokýtky k sjednocení státu na dohled. Zejména proto, že se navracel z několikaletého vyhnanství jako někdo docela jiný: navázal četné kontakty v Uhrách a v Římě, seznámil se s mnoha politiky a z provinčního knížete se proměnil v důstojného státníka.

III.

OBNOVENÍ KRÁLOVSTVÍ

1. VLADISLAV LOKÝTEK (1304-1333)

Vladislav Lokýtek se prezentoval jako energický a rozhodný panovník, ve velmi krátké době dokázal znásobit svou moc a zahájil ještě za života Václava II. vítěznou cestu na trůn. Rychle pochopil, že velké království je třeba řídit jinak než malé dědičné knížectví (Brest Kujavský). Proti němu stál v Malopolsku s Přemyslovci spojený a poněmčelý krakovský biskup Jan Muskata († 1320), jeho zavilý doživotní nepřítel, kterého však ve skutečnosti mohl porazit, protože měl oporu v celém episkopátu.

Panovník, který vystupuje v národní legendě jako přesvědčený obránce vlasti, se po návratu do Polska s pomocí vesničanů ukrýval před nepřáteli v jeskyních nedaleko Ojcova u Krakova. Objevil se tam v okamžiku, kdy Václav II. začal v Uhrách a v Míšni ztrácet půdu pod nohama a Čechům hrozila invaze z Německa. Na významu ztráceli i Václavovi náměstci v Malopolsku, kteří si společnost znepřátelili nevybíravými represemi. Vítězný postup k moci zahájil vyhnanec obsazením Wiślice, jednoho z nejvýznamnějších hradů v jižní části země (1304). V té době postupoval opatrně a s pomocí výsad si získával přívržence. Musel si přitom uvědomovat, že jeho situace je zcela jiná než jeho předků před obdobím feudální rozdrobenosti. Od časů Boleslava Křivoústého totiž vzrostla moc světských velmožů i církevních hodnostářů, zvláště hnězdenského metropolity a krakovského i poznaňského biskupa. Štěstí mu přálo také v tom, že z ambiciózních a schopných rivalů z řad příbuzných zmizeli zájemci o korunu, poslední z nich - Jindřich Hlohovský - zemřel v roce 1309. Naopak zůstali Piastovci na Mazovsku a ve Slezsku, kteří zatím ještě neměli šanci spoluvytvářet nové Polské království.

Cesta ke koruně však byla dlouhá; musel nejprve posílit své panování v Malopolsku a následně i ve Velkopolsku, přičemž neustále odrážel útoky silného vnitřního nepřítele. Protože pokus o porozumění s Muskatou skončil neúspěchem, kníže, který celkem správně počítal s podporou hnězdenského metropolity, se rozhodl k poslednímu pokusu o rozhovor s biskupem, který se netajil tím, že bude usilovat o změnu na trůně na Wawelu. Spory a Muskatou trvaly více než dvě desetiletí - papežský vyslanec knížete exkomunikoval, bouřící se biskup ho chtěl rovněž uvrhnout do církevní klatby, avšak hnězdenský metropolita zahájil církevní proces s biskupem.

Základem nepřátelství k cizincům byly především jejich ekonomické výhody, antagonismus mezi polským měšťanstvem a nezřízeně bohatnoucími německými